

ČÍSLO 147 1970

zprávy

VLASTIVĚDNÉHO
ŮSTAVU
V OLOMOUCI

Hrad Tepenec, výzkum 1969: Hradba na východní straně parkánu, stav před výzkumem (pohled od severozápadu). Snímek V. Burian.

Na přední straně obálky:

Dolany, kartuzie, výzkum 1969: Dlažba a stupně před jižním portálem v kostele F (pohled od severu). — Snímek V. Burian.

OLOMOUCKÝ ZÁJEM O DARWINA

Poprvé se setkáváme v našich zemích se jménem Darwinovým roku 1860 (Jul. Sachs — M. Tyrš), nato r. 1861 (A. Frič) a 1862 (Jakub Malý) a pak již téměř každoročně. Četlo-li r. 1862 v Olomouci informativní Malého heslo o Darwinovi dokonce 121 českých odběratelů Riegrova Slovníku, byla to velkolepá propagace darwinismu. Ale v olomouckém tisku samotném se objevuje poprvé jméno Darwinovo teprve r. 1875, když již v Německu např. Carus připravoval velké šestnáctisvazkové vydání celého Darwinova a kdy v české literatuře začala vycházet celá série Durdíkových prodarwinistických (1869, 1871, 1872, 1874) článků a pojednání, kdy se Darwinem zabývali u nás již i jiní badatelé jako filosof J. Lindner, geolog Jan Krejčí a antropolog Edv. Grégr. V Olomouci publikoval r. 1875 v programu německé státní reálky prof. Jos. Oertelt, od r. 1888 přerovský školní inspektor, práci o opicích a vývojové teorii, kde pokládal Darwinův pokus o vysvětlení původu člověka za geniální, ale kloní se přece při otázce vývoje lidstva k Bronnovu výroku, že darwinismus je jako oplodněné vejce, z kterého se pravda teprve zvolna vyvine. Práce vyšla tedy téhož roku, kdy např. Josef Durdík začal psát svou velkou práci o Darwinovi a Kantovi, která vyšla posthumně v redakci Papírníkově teprve r. 1906. A o ohlasech, jakých došlo úmrtí Darwinovo 19. dubna 1882 v celém světě a i v našich zemích, nutno zaznamenat Dlouhého obsažný článek v Slaměnkově časopise *Komenský*, který vzešel z popudu Havelkova z Olomouce. Olomoucký Seethalerův *Mährisches Tagblatt* přinesl podle vídeňských Issleibových novin vznešený nekrolog, v němž se praví, že úmrtí Darwinovo zahušuje všechny současné politické hádky i sociální nářky. Jméno Darwinovo značí něco zcela jiného než jméno obyčejného učence nebo myslitele, je to mezník značící novou epochu, kdy se člověk staví na vlastní nohy, zbaven všech tradic. Toto jméno se stalo heslem k boji. V Anglii, svém pyšném domově, praví se v novinách, stál Darwin izolován ve výši jako sukovitý dub a šířilo se kol něho přímo mystické přitní jako kolem moderního Fausta, začínajícího boj o život. Tolik v nekrologu. Jak litujeme, že tento krásný nekrolog, z něhož zde bylo možno uvést jen několik podstatných vět, byl určen jen německým olomouckým čtenářům! V souvislosti s Olomoucí je možno konečně uvést, že pětáctičetiletý profesor-anatom Jan Janošík z Vrbátek, kdysi žák olomouckého gymnasia, podal r. 1901 v *Živě* krátký přehled vývoje descendenční nauky. A k Olomouci se váže (podle vyprávění Dusilova) i jedna smutná darwinovská epizoda. R. 1903 zde přednášel studentům jeden mladý profesor přírodopisu o Darwinovi, začež byl z trestu pro tento přestupek přeložen. A konečně lze tento krátký přehled olomouckého zájmu o Darwinova zakončit třemi krátkými fejetony z *Pozoru* z r. 1909, kdy se již i naše přírodověda a filosofie pilně zabývaly Darwinem a jeho učením. 13. února 1909 vyšel v *Pozoru* při příležitosti jubilea stého výročí narození Darwinova článek „Boj světla a tmy“, který psal pravděpodobně redaktor Boh. Knechtl a 17. března tamtéž článek „Darwin či Mojžíš“ (podle Dodel-Portova známého „Moses oder Darwin?“, který vyšel téhož roku již v 11. vydání!) a 1. dubna konečně taktéž šifrovaný článek „Darwin či Mojžíš ve škole“. A roku 1910 referoval po londýnské návštěvě o Darwinově výstavě v Britském muzeu náš MUDr. Mořic Remeš v pražské *Živě* (roč. 20, str. 88), ač nebyl nikdy přívržencem darwinismu. Bylo příznačné, že tento informativní článek nevyšel tehdy v tehdejší časopise našeho muzea. Leč i v tomto stručném přehledu těchto jen několika málo jistě však zajímavých zpráv o olomouckém zájmu o Darwinova není možno ještě dnes, po více než osmdesáti letech, upozornit konečně i na to — mělo tak být chronologicky uvedeno vlastně na prvním místě — že je takřka nepochopitelné, že si v Olomouci Darwinova nepovšimli blíže — pokud totiž dnes víme (to jest ve formě nějaké samostatné

práce) — zdejší Jeitellesové at Andreas (1799—1878), německý spisovatel a básník (od 1835 profesor lékařství v Olomouci, 1848 poslanec frankfurtského parlamentu za Olomouc) nebo mladší profesor Ludvík Heinrich (1830—1883), který se zabýval historií našich středoevropských zemětřesení, zoologií a zejména ichtyologií. Ludvík Heinrich Jeitelles vystudoval v Olomouci v letech 1839 až 1851, působil zde v letech 1862—1865 na gymnasiu jako profesor (bydlel v domě č. 459, tj. v dnešní ulici 28. října č. 11) a jeho materiálie olomouckých předhistorických psů a názory o předhistorických psích rasách došly povšimnutí i u Darwina v jeho práci *The variation of animals and plants under domestication* (1875, v přístupnější Carusově ed. *Das Variiren der Thiere und Pflanzen im Zustande der Domestication* 1878, IV, S. 16, 25, 48, 268). V první edici Darwinově z r. 1868 tyto revokace pochopitelně nejsou a možno se snad domnívat, že olomoucký Jeitelles, kterého asi Darwinova teorie o domestikaci v souvislosti s jeho olomouckými předhistorickými psy zajímala, svoji citovanou práci přímo Darwinovi zaslal. A je otázka, nebyly-li snad někde v pozůstalosti Jeitellesově, která již není dochována, nějaké darwinistické výpisy, poznámky nebo snad i Darwinův lístek nebo dopis. Marně jsem po těchto stopách pátral. K zmíněným materiálím a úvahám Jeitellesovým o psích rasách (srv. o nich Jeitellesovu práci *Die vorgeschichtlichen Alterthümer der Stadt Olmütz und ihrer Umgebung*, *Mitt. Anthrop. Gesell.* 2, Wien 1872, S. 18, 53, 86, 130, 162, 211, 233, 278) nutno však dodatečně připojit, že všechen tento materiál Jeitellesův, který již dnes není dochován, je však (podobně jako zbytky olomouckých obilovin, uváděné kdysi v literatuře, srv. *Zprávy KVM Ol.* 74, 123), jak možno soudit s určitostí z celkového textu nálezových zpráv teprve daleko mladšího až sotva středověkého či zcela recentního původu (*O našich moravských předhistorických nálezech psích zbytků*, srv. v naší společné práci s A. Stehlíkem ve *Věstníku českého zemědělského musea* 14, 1941, 83). Z hlediska historie našeho darwinistického zájmu jistě detail — i když ve dvou bodech dosud negativní — velice zajímavý. Z uvedeného stručného přehledu je jasně vidět, že i naše městojevilo o Darwina stále živý zájem, větší dokonce než bylo možno na první pohled se domnívat.

Václav Burian

HISTORICKOARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM HRADU TEPENCE (JÍVOVÁ, OKRES OLMOUC) V LETECH 1968—1969

Hradisko Tepenec představuje významný objekt svého druhu mezi 334 nemoovitými kulturními památkami Olomoucka,¹ který přes svoji důležitost je ohrožen devastací při rozšiřování blízkého kamenolomu. Opodstatněnost památkové ochrany lokality má být ověřena historickoarcheologickým výzkumem, který provádí od roku 1968 Vlastivědný ústav v Olomouci (v r. 1968 v kooperaci s odbočkou Archeologického ústavu ČSAV v Brně). První etapa, která v terénní složce proběhla mezi 1. červencem a 2. srpem 1968, měla charakter zjišťovací; jejím cílem bylo získat základní přehled o hradním areálu prokopáním sondy jeho typickým úsekem ve směru jihozápad—severovýchod ve spojnici kót 508,5—495,4, kolmo na vrstevnice. Sonda, složená z pořadí sedmnácti čtverců 5×5 m (prokopány byly čtverce I—XII), je zároveň výchozí trasou, na niž navazuje systém čtvercové sítě dalších etap. Pro kampaň roku 1969 (4.—29. srpna) byla určena část hradního jádra a parkánu jihovýchodně od zmíněné sondy. Ve čtvercové síti však byly pro výzkum voleny pouze dílce, u nichž členitost povrchu ukazovala na existenci zdiva.

Geomorfologický popis, krajinné prostředí

V počínajícím zvlněném předhůří Nížkého Jeseníku, asi 5,5 km vzdušnou čarou jihovýchodně od středu města Šternberka, v jihozápadním výběžku katastru městečka Jívové a nad východní stranou táhlého žlebu Bělkovického údolí, kterým ve směru severojižním prochází okresní silnice a potok v různých úsecích zvaný Trusovický a Bělkovický, vypíná se nad levým břehem toku nad silnicí do relativní výšky 139,5 m (nadm. výška silnice 369,03 m, vrchu 408,5 m) trojboký homolovitý útvar, propojený na severovýchod sníženou šíjí s ostatním horským masivem. Západní úbočí kopce je již po více než 130 roků devastováno těžbou droby. Lom je nazýván pro svoji spádovost Bělkovickým, ačkoli náleží do katastru obce Jívové.

Geologický popis

Celé území okolní oblasti je geomorfologicky tvořeno náhorní rovinou, pouze v částech zachované, neboť je přerušena ostrými údolím, která vytvořila vodní eroze. Lomové ložisko Tepenec je součástí rozsáhlé oblasti kulmských usazenin, které leží diskordantně na devonském podloží. Nadloží těchto vrstev jsou benešovské droby, z nichž je složeno území v oblasti lomu. Lom je založen zhruba ve středu užitého pásma souvrství, probíhajícího přibližně ve směru SSV—JJZ. Úklon vrstev je v západní části ložiska nejčastěji 45°, východním směrem úklonu ubývá na 30°. Hornina (droba) je složena hlavně z křemene, dále z živce, slídy a chloritu.

Historie objektu

Poloha Tepence nese stopy osídlení již z pravěku. Nejstarším dokladem je kamenný kopytovitý nástroj, nalezený při výzkumu dne 27. července 1968 ve čtverci XI.² V letním období 1963 po odstřelu skalní stěny byla mezi sutí kamene nalezena Františkem Králem bronzová sekyrka z halštatského období. Tento nález nabízí předpoklad, že také předměty nalezené roku 1833, uváděné Řehořem Wolným, mohou být stejného časového původu.

Hrad vznikl na staré komunikaci zvané „Jívovská cesta“, kterou uvádí falsum kláštera Hradiska, kladené k roku 1220, ve skutečnosti však vzniklé asi o století později.³ Zakladatelem byl markrabě Karel, který v řadě novot pojal také úmysl vybudovat v tomto odlehleém prostoru hrad, který by byl oporou zeměpanské moci. Nedostatek markraběcího území byl nahrazen koupí hory Tepence od olomouckého biskupství, k níž došlo listinou, danou v Olomouci 29. června 1340.⁴ Tímto dokladem začíná vlastní historie hradu, který je v textu uveden jménem Twingenberch. Šlo zde jen o nepatrnou územní markraběcí enklávu, zabírající podle znění listiny „pouze vlastní horu od jejího vrcholu s nejbližším a bezprostředním údolím“, kdežto okolní území zůstalo nadále vlastnictvím olomouckého biskupství a kapituly.

Původní pojmenování hradu se však neujalo, již za druhého držitele, Karlova bratra Jana, který se stal jeho nástupcem, je nazýván podle zakladatele. Markrabě Jan ve svém třetím a posledním testamentu z 26. března 1371⁵ uvádí v odkazu druhorozenému synu Janu Soběslavovi mimo jiné hrad Karlspurg se vsí Jívovou; toto rozdělení markraběcího majetku schválil také Karel IV. listinou z 12. května 1371,⁶ do níž vtělil i znění bratrova kšaftu. Jan Soběslav však později volil duchovní dráhu, v níž prošel řadou hodností (krátce v roce 1387 byl také olomouckým biskupem) a v roce 1395 byl jako patriarcha akvilejský zavražděn.

V posledním období Tepence zde byl purkrabí Jindřich z Nevojic,⁷ jehož jméno uvádí s příjmím z Tepence např. ještě listina biskupa Mikuláše z Rizmburka, datovaná na Mírově dne 24. června 1391.⁸ S Jindřichovým jménem spojuje lokální historik Eduard Prokisch lidové podání o loupeživém rytíři a na základě tradice uvádí i původ otisku koňské podkovy ve skále na vrcholu hory.⁹ O purkrabím Jindřichovi bychom našli i další písemné zprávy, avšak o tragickém konci hradu se jen domýšlíme, že nastal na sklonku 14. století za bojů mezi markrabaty Joštem a Prokopem, v nichž hrál nikoli podřadnou úlohu také spor o dědictví po bratru Janu Soběslavovi.¹⁰ Výzkum 1968 ukázal, že v posledním období se o hrad tvrdě bojovalo. Ze zmínek o Jindřichovi z Nevojic vyplývá, že byly zapomenuty obě německé formy pojmenování hradu a původní název hory Tepenec byl přenesen i na hrad.

Na začátku patnáctého století se objevuje o hradu několik zmínek, které však neříkají nic o jeho stavebním stavu. Ve dvou listinách ze 14. prosince 1404 (jejich vydavatelé jsou biskup Lacek s kapitulou¹¹ a v druhém případě dolanská kartuzie¹²) je hrad Tepenec uveden pouze

0 1cm

Tepenec (Jívová, o. Olomouc): Rozvinutý nápis na cínovém prstenu CASPAR MELCHIOR BA[LTHA-SAR]. Nález Zd. Flejberka r. 1965. Kresba V. Burian.

jako orientační pojem při popisu hranic lesů Děkanovic a Tempnice (ve druhé listině Děkanovic a Tempnice), které rozděluje řeka, sestupující s kopce hradu Tepence.

Tehdy byl Tepenec ještě majetkem markraběcí, avšak záhy poté daruje markabě Jošt celé jeho lesnaté území kartuziánům v Dolanech. V obou darovacích listinách ze 24. ledna¹⁵ a 15. června 1405¹⁴ se hovoří o plochách patřících k Tepenci bez bližších podrobností o jeho stavu, stejně ve třetí listině markraběte Jošta ze 17. ledna 1406¹⁵ se užilo názvu hradu Tepence spíše pro lokalizování okolní lesní plochy. Že tehdy byl hrad v rozvalinách, ukazuje bezpečně o něco starší zápis (z 9. ledna 1406) v olomouckých zemských deskách,¹⁶ který se podrobněji zmiňuje o horách u hradu Tepence tehdy stojícího a současně pobořeného, tedy o jeho zřícenině („... prope Castrum iam erectum et destructum Tepenez...“).

Zápis v zemských deskách olomouckých je pro nás na dlouhou dobu poslední zmínkou o stavu hradu. Mimo nadání se až v roce 1724 setkáváme s řadou pramenů, které alespoň zhruba informují o vzhledu Tepence. Jsou to mapy, vzniklé v souvislosti se sporem o les Domvald mezi olomouckou metropolitní kapitulou a kartuziánským klášteřem. Průběh sporu je v tomto případě pro nás druhořadý. Mapová znázornění okolí sporného území však zachycují Tepenec jako dosti uchovanou zříceninu, což je jejich společným jmenovatelem. V detailu jsou tato zříceninová dvojího druhu. Vzhled hradu se zdá být podán značně autenticky na rukopisné kolorované mapě bez titulu.¹⁷ Zřícenině dominuje hranatá shora pobořená věž se zbytky budov a hrady, celé seskupení je situováno na kopci a označeno názvem *Tepenetz*. Obdobně, avšak zjednodušeně a patrně viděn z jiného stanoviště, je hrad se stejným pojmenováním na další mapě, v legendě je vysvětlivka: 3. *Das öede schloß Tepenetz*.¹⁸ Zcela odlišně a schematicky je provedena kresba hradu na dalších dvou mapách,¹⁹ v podstatě jde o tři vysoké budovy, z nichž střední dominuje. Toto úpadkové pojetí obrazu je převzato i na konečné mapě, rozmnožené mědirytem olomouckého A. J. Schindlera,²⁰ která tvoří přílohu pamětního tisku o sporu.²¹ Hrad je zde situován na kopci, přes plochu jeho úbočí je nápis „*Tepentz quondam Castrum Regium*“. Vedle těchto map, uchovaných v archivu olomoucké kapituly, existuje další mapa ve fondu velkostatků Klášter Hradisko,²² kde je grafické podání podoby hradu zcela nesrozumitelné. V archivu olomouckých kartuziánů byl údajně v době zrušení jejich kláštera i popis hradu Tepence, který měl přejít do zemské knihovny, zde však nebyl E. Prokischem nalezen.²³

Po zrušení olomoucké kartuzie dne 19. ledna 1782²⁴ připadlo její nemovitě jmění Náboženskému fondu a dne 3. října 1825 se stává majitelem pozemků Filip Ludvík hr. Saint Genois d'Harnoncourt.²⁵ Za něho byla v duchu romantismu 19. století na Tepenci vztyčena pyramida, doložená na mapě stabilního katastru z roku 1834; podle silně schematicky značky na mapě to byl štíhlý jehlanový útvar s ozdobou na vrcholu, označený „*Philips Pyramiede*“.²⁶ Famátník zde byl postaven někdy v letech 1825–1834 a jeho vznik souvisel nepochybně s romantickým prostředím. Odtud byl odvozen také pozdější německý pomístní název *Philippstein*.²⁷ Severovýchodně od této pyramidy ve vzdálenosti asi 600 m stál v té době Johanin chrámek, podle téže mapy asi okrouhlá stavba s kuželovitou střechou zakončenou praporem,²⁸ nesoucí jméno Filipovy manželky.

Soudobá zpráva moravského historického topografa Řehoře Wolného²⁹ o těchto dvou stavbách říká poněkud zkresleně, že jsou to temply, zbudované na paměť současnou vrchností na dvou místech v gotickém vkusu. Wolný nám dále zanechal řadu zajímavých zpráv, z nichž lze těžit pro současný účel. Stručně popisuje stav hradu v první třetině 19. století zmínkou o zřetelných zbytcích základových zdí, valů, studny a nádvoří. Velmi vzácná je zpráva o různých zbraních a jiných nástrojích, nalézáných nejčastěji v sutinách, zvláště o nálezu silné dýky, bronzového řetězu z 25 článků a jiných předmětů r. 1833 v odlesněné trati (s datem odlesnění se kryje stáří dnešních porostů, stanovené na 132 roků). Rovněž poslední Wolného zpráva je významná, souvisí se současným ohrožením hradiska: jihozápadní úbočí kopce bylo již před 130 lety využito jako kamenolomu, z něhož se těžil chodníkový a dlažební kámen pro Olomouc a štěrky pro silnice.

Vedle častěji citované práce Prokischovy³⁰ můžeme uvést ještě celou řadu autorů, kteří se s různým výsledkem, obvykle stručnou formou, zabývali dějinami Tepence. Nejstarší a zároveň nepřesný je přehled historie ve Schwoyově Topografii (obou vydáních z let 1786 a 1793),³¹ dále následuje kvalitní podání v topografii Wolného z r. 1839,³² Brandlova stručná zmínka z r. 1863³³ a schematický přehled Prokopův z r. 1904³⁴ s řadou mylných údajů. Jediným samostatným pojednáním o Tepenci je brožura Vincence Praska,³⁵ šestnáctistránkový turistický průvodce, jehož druhé vydání vyšlo roku 1906 a je svědectvím širokého zájmu o Tepenec na začátku století. Pozdější Opluštilova stať je přímo závislá na této Praskově anonymní práci. Nic nového neříká V. Pinkava v publikaci o hradech a zámcích z roku 1927,³⁶ samostatný článek věnoval Tepenci následujícího roku Zd. Opluštil,³⁷ avšak formou zbytečně rozvláchnou. Základní data, nutná k poznání historie hradu, uvádí Lad. Hosák³⁸ a nejnověji stručně (v rámci historického vývoje okolí) podává základní informace o Tepenci František Hrubý.³⁹

Popis lokality

Popis stavu hradu před třiceti roky nám zanechal Eduard Prokisch v dějinách Jívové⁴⁰ spolu s prvním plánem opevnění.⁴¹ Celkem shodně s popisem Řehoře Wolného říká, že jsou došud znatelné hradske cesty, brána, základové zdi, valy s opevněním, studně a ohradní zdi. Hradní nádvoří se táhne od jihozápadu k severovýchodu až k valům. Délka od „počkovy“, kde kdysi stála hradní věž, až k nárožnímu opevnění u valů činí okrouhle 450 m, průměrná šířka hrad-

ního nádvoří 100 m; tato rozloha svědčí nejen pro obrannou, ale také pro ofenzivní funkci. Autor popisu se dále domnívá, že větší počet nálevkovitých prohlubenin sloužil jako cisterny pro schraňování vody, potřebné pro lidi a zvířata, zbytky zdiva na nádvoří ukazují na hospodářské budovy pro koně a jatečný dobytek. Hlavní přístup do hradu byl podle Prokische z jižní strany, druhý do nádvoří od severu u valu, pro oba vchody bylo tehdy vidět zesílená místa ve zdi nádvoří.

S popisem hradu, jak ho uvedl E. Prokisch, lze vcelku souhlasit. Pravdu patrně nemá v tom, že četné prohlubeniny měly funkci cisteren. Spíše nutno předpokládat, že vznikly těžbou stavebního kamene pro venkovní hradební zdivo, jehož délka přesahovala 1 km. Rovněž nelze odpovědně lokalizovat např. studnu a stáje.

Historie výzkumu

Pokusů o proniknutí do zřícenin hradu bylo již několik. V roce 1890 zde našel nadučitel Vincenc Soldán jezdeckou ostruhu, kterou odevzdal Vlasteneckému spolku muzejnímu.⁴² Před čtyřiceti lety se vyskytly pokusy hledat ve zříceninách sklepní prostory.⁴³ K podobné akci došlo ještě v poslední době: šternberský archivář Zdeněk Flejberk zde s kroužkem mládeže provedl výkop dvou sond, z nichž získal keramický střepový materiál, kamennou nádobku a cínový kroužek s nápisem gotickou majuskulí, který měl asi magický účel (jména Tři králů); současně byla odkryta část vnitřní líce druhého hradebního pásma. Po vleklých jednáních, zahájených již koncem března 1965, došlo v roce 1968 k pravidelnému výzkumu, o němž se stručně zmiňujeme v úvodním odstavci této zprávy, která je zaměřena hlavně na poznatky o hradní architektuře.

I. VÝZKUM 1968

1. Oblast hradního jádra (čtverce I—IV).

Ústřední hradní areál byl zachycen v rozsahu necelých čtyř prvních čtverců. Nepatrně zvlněná náhorní plošina, ohraničená od severovýchodu zdivem, které se před výzkumem jevílo jako málo výrazná terénní vlna, spadající pak dosti prudce směrem na sever. Pod 10—20 cm svrchní humusovou vrstvou následovala vrstva stavební destrukce, sestávající z lomových kamenů různé velikosti s drobnými úlomky malty; tato vrstva byla různě mocná, podle utváření úrovně původního terénu. Ve čtverci I, při jeho jihovýchodní straně, bylo odkryto skalní podloží již v hloubce 35 cm a tvořilo hrubě olámanou líc ve vzdálenosti 50—100 cm od jihovýchodní strany čtverce I. Rovněž v severním rohu čtverce v hloubce 80 cm se vynořila terasa skály od jihu hrubě lícovaná. V ostatní ploše čtverce I byl od 80 cm hloubky zvětralý povrch skály (šterk) a ve 100 cm začínal nerovný povrch skalního podloží. Přibližně ve středu čtverce, mezi oběma zvýšeninami skalního podloží, v hloubce 65 cm ve stavební destrukci, složené zde převážně z vápenné malty, rozprostírala se nepravidelná, asi 2 cm mocná vrstva přepálené zeminy. Skalní podloží, překryté zvětralým šterkem a jevící se nepravidelným povrchem, pokračovalo i ve čtverci II v hloubce 70 cm a ve čtverci III 100 cm hluboko. Z destrukční vrstvy bylo vyproštěno několik částí zdiva. Ve čtverci I od severozápadu prostupuje asi 130 cm hluboko do čtverce roh zdiva z lomového kamene, jehož základ se v hloubce 20 cm nepravidelně rozšiřuje a je nesen zásepem z lomových kamenů, který vyrovnává členitý povrch skalního podloží. Pro funkci tohoto nárožního základu jsou dva předpoklady. Je málo pravděpodobné, že jde o základ jehlance (Philips Pyramiede) z 19. století, i když ho lze do těchto míst lokalizovat podle mapy stabilního katastru. Nároží je totiž orientováno shodně s ostatními stavebními zbytky a možno ho považovat za jejich součást. Ve čtverci III je obdobné nároží, vstupující do čtverce na jeho jihovýchodní straně (při jižním rohu), zděné z plochých kamenů, jehož základ jde pod původní terén. Konečně, jak již bylo řečeno, uzavírá od severu prozkoumanou část hradního jádra obvodová zeď, táhnoucí se zhruba ve směru západ až východ, vyzděná z lomového kamene, široká 210 cm, uchovaná do výše asi 100 cm. Od jihu má zdivo v úrovni skalního podloží rozšířený základ o 30 cm. Severní líc zdiva je silně destruována a opírá se o systém mohutných balvanů, které zde tvoří velmi členité podloží počínajícího parkánu.

2. Parkán s hradbou (čtverce III—VII)

Severovýchodně od předešle popsaného zdiva v šířce 15,5 m probíhá parkán. Terén před výzkumem zde měl sklon od jihozápadu k severovýchodu s výškovým rozdílem 3,5 m, tvořil jen málo zvlněnou nakloněnou rovinu, která v VI. čtverci přecházela ve spíše horizontální plošinu, nad zdivem lemujícím parkán pak nabýval terén sklonu až 30°. Před výzkumem pokrýval i tento úsek humus ve vrstvě 5 až 30 cm. Destrukční vrstva před severovýchodní lící obvodového zdiva hradního paláce končila až ve vzdálenosti 10—12 m před tímto zdivem, suťový trojúhelník dosahoval výše až 150 cm, lomový kámen byl uložen převážně ve vertikální poloze, ke které došlo překlopením palácového zdiva. Asi ve středu parkánu v hloubce 100—120 cm se táhla opět propálená vrstva, mocná asi 3 cm. Původní úroveň parkánu tvořil při severní lici palácového zdiva velmi členitý skalní útes, o nějž se opírá uvedená zeď, níže k severovýchodu po tomto útesu následuje v hloubce 180 cm skalní podloží se stopami těžby kamene, je poněkud zvlněné a svázné k severu. Na zbývajícím téměř rovinné ploše parkánu ve čtvercích V a VI má původní úroveň charakter střípkovité jílové zeminy, překrývající opět skálu. Na severovýchodní straně prokopeného úseku je plocha parkánu uzavřena hradebním zdivem, které je souběžné s uvedenou palácovou zdí. Hradba zděná na maltu z lomového kamene má šířku 185 cm, severní líc je zachována až 110 cm nad terénem a šikmá koruna se zvedá na jižní lici o dalších 110 cm. Zkosení koruny je souhlasné se spádovostí terénu před výzkumem. Před severní lící je stabilita hradbového základu podporována zděnou výztuží 2 m širokou z nepravidelně kladených lomových kamenů pojených vápennou maltou (obdobu přirozené výztuže u zdiva paláce).

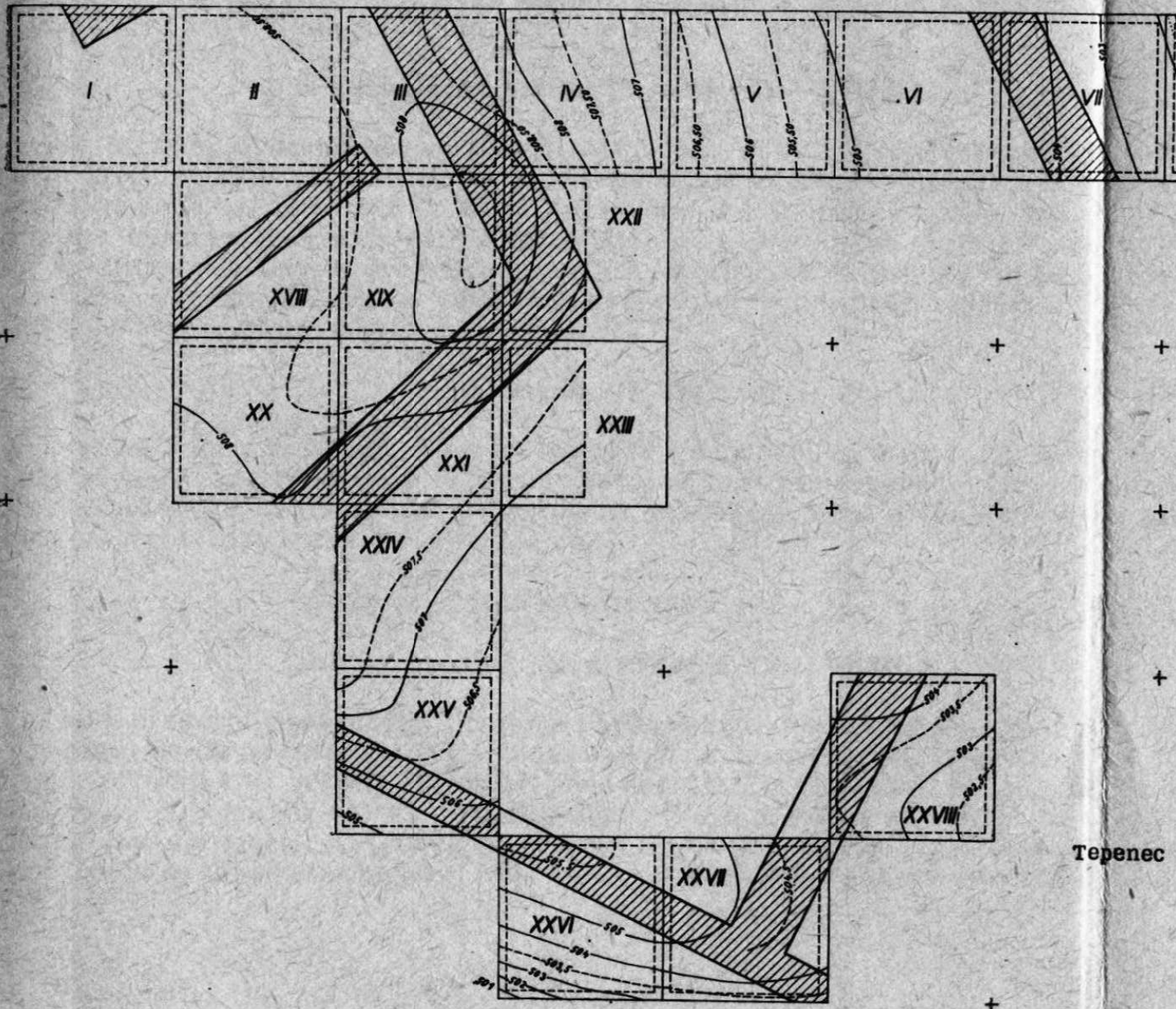
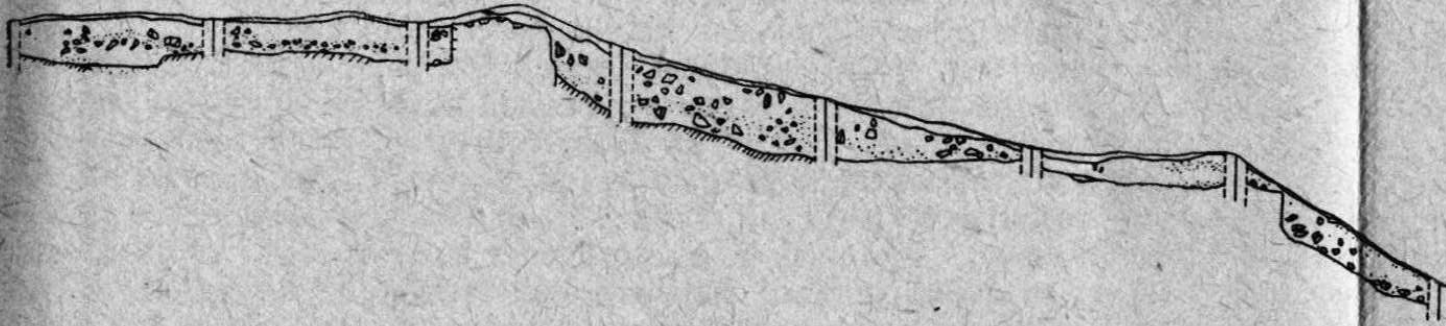
3. Příkop a val (čtverce VII—IX)

Suchý příkop byl pod hradbou tvořen svázným terénem, proti němuž byl uměle navršen val. Terén před výzkumem se 5 m od vnější líce hradební zdi svažoval až v úhlu 30° (v rozsahu VII. čtverce), od této vzdálenosti se svah zmírňoval a ve čtverci VIII se nepatrně zvedal ve znatelný valový hřbet formou rigolu, v němž i nad povrchovou humusovou vrstvou byl zával lomového kamene z hradebního zdiva, vzniklý v posledním období. Humus se rozprostíral nad destrukcemi ve vrstvě 3—20 cm. Stavební destrukce, která následovala pod humusovou vrstvou, pocházela rovněž z hrabeního zdiva, které se pnulo nad příkopem, a tvořila vrstvu až 160 cm. Jak již bylo popsáno, zabezpečuje hradbu od severu pás kamenného zdiva, který navazuje na skalní terén, svázný k severu nepravidelnými terasami, které vznikly těžební činností. Zhruba v sedmimetrové vzdálenosti od hradby začíná pata valového náspu, jehož základna je nyní široká asi 5 m a dosahuje výšky 1 m. Val je navršen z lomových kamenů, ukládaných bez jakéhokoli řádu. Prostory mezi různě položenými kameny postrádaly výplň, místy dosud tvořily výrazné dutiny. Pod jižní polovinou valu pokračovala skála, na severní straně začínalo střípkové hlinité podloží. Původní profil valu měl nepochybně užší základnu, byl vyšší, v jeho hřbetě možno předpokládat palisádu.

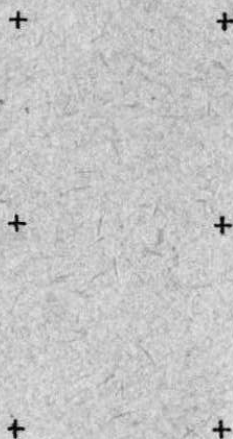
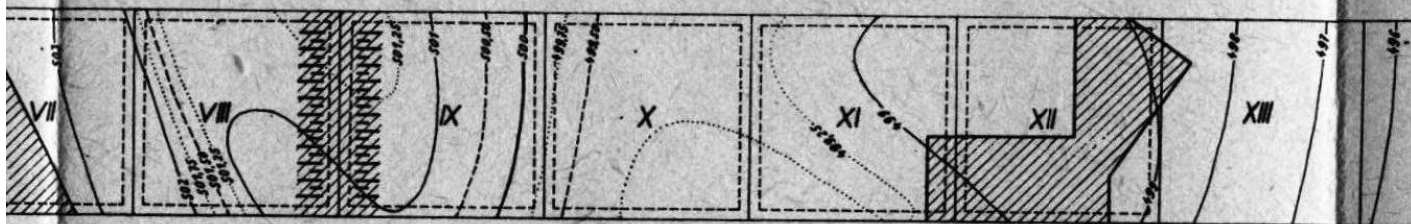
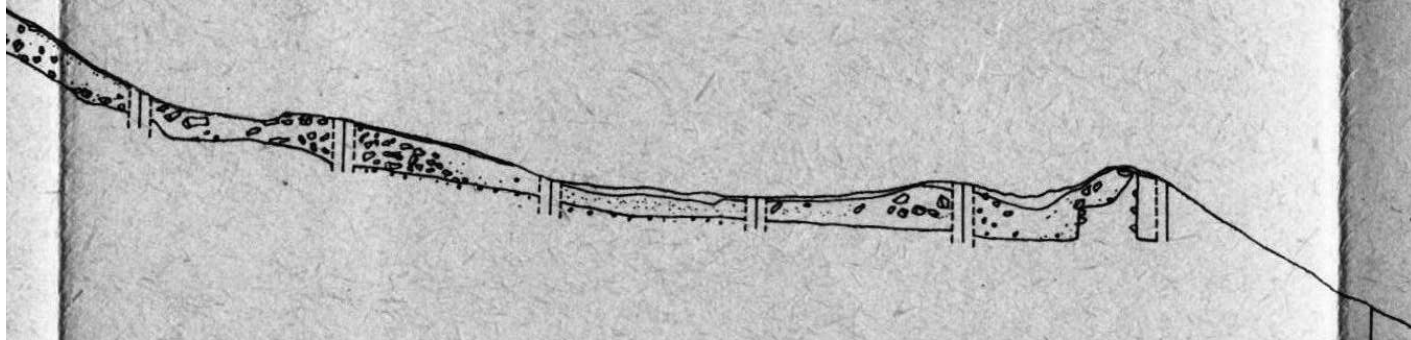
4. Plošina s baštou (čtverce IX—XIII)

Od valové vlny na severovýchod terén ve čtvercích X a XI tvořil před výzkumem sotva znatelnou úžlabinu a ve čtverci XII přecházel v kráterovitou prohlubeň od jihozápadu otevřenou do úžlabiny. Na povrchové vrstvě humusu v kráteru byl typický zával lomových kamenů ze zdiva, který v severovýchodní části čtverce XII překrývala sotva 5 cm silná vrstva humusu, jíž jednotlivé kameny na koruně zdiva ojediněle prostupovaly. Jinak na dně kráteru dosahovala vrstva humusu až 40 cm a nad územím plošiny mezi valem a baštou 10—25 cm. De-

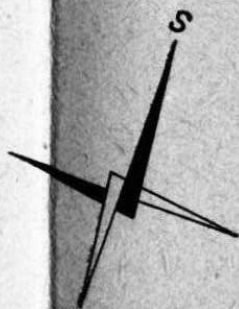
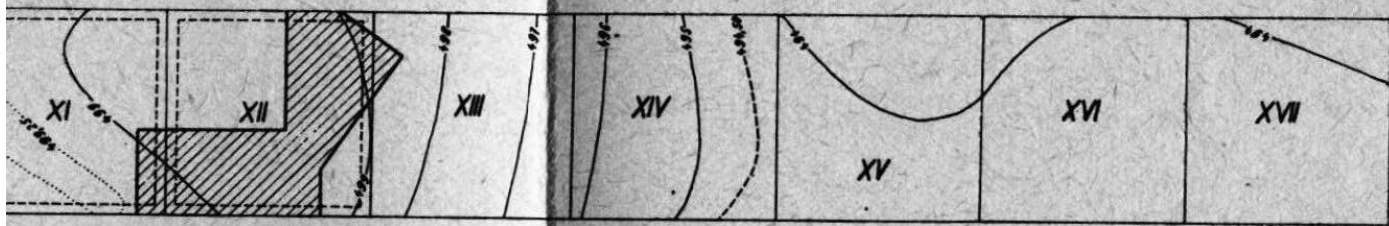
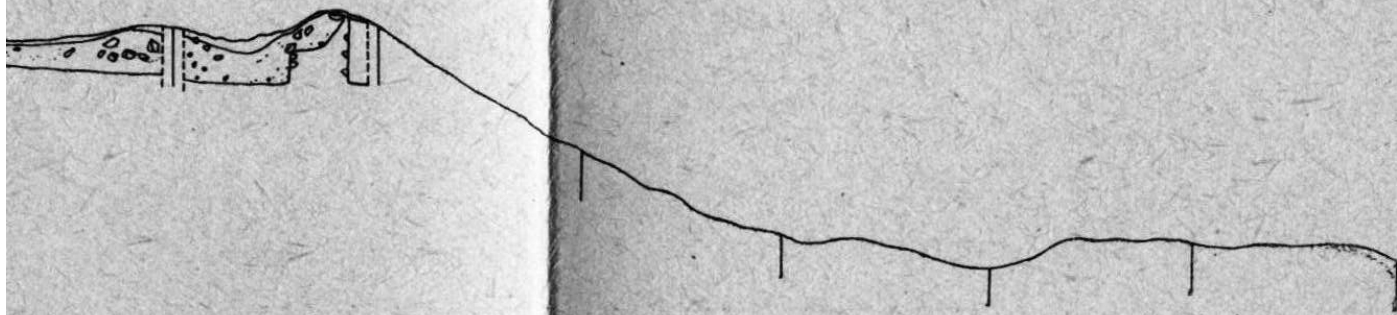

Tepenec

Tepenec (Jívová, o. Olomouc): Území prokopané v letech 1988—1989. Kresba J. Nevřalová.

letech 1968—1969. Kresba J. Nevřalová.

strukční vrstva nad plošinou byla nejslabší v X. čtverci, převažoval v ní obsah vápenné malty s nepatrným výskytem lomových kamenů, v sousedních čtvercích IX a XI se vzrůstajícím profilem přibývalo i na obsahu kamenů, které pocházely z valu a bašty (ze 30 cm ve čtverci X se v těchto dvou čtvercích zvedala na 100 cm). Původní terén mírně svážený k severu tvořila střípkovitá hlína. V tomto původním terénu jsou zahlobeny základy bašty. Její zdivo se dochovalo na vnitřní straně do výše 90 cm, na venkovní lici dosahuje jeho koruna až 160 cm. Odkrytá část bašty je pod čtverci XI a XII, severovýchodní líc zabíhá až do území čtverce XIII, který již nebyl soustavně zkoumán. Odkrytím přízemní části bašty byl získán pozoruhodný, i když ne zcela kompletní poznatek o hradní architektuře. Osa objektu je souhlasná s orientací čtvercové sítě. Odkrytá část bašty je tvořena od jihovýchodu mocným blokem, který ve směru jihozápad—severovýchod má šíři 415 cm, jeho jihozápadní líc se zalamuje v pravém úhlu dovnitř objektu s orientací k severozápadu, v délce 330 cm opět pravouhle mění směr v linii obrácenou k jihozápadu a tvoří tak vnitřní průčelní líc zdiva bašty. Zdivo v této části na opačné severovýchodní straně vytváří pravoúhlý šípovitý výběžek, v jehož vrcholu je zdivo v horizontálním směru mocné až 310 cm, kdežto v místě nasazení na zmíněný blok má šíři 125 cm. Při úrovni původního terénu je jihozápadní strana pravého odkrytého bloku rozšířena o předzáklad 30 cm široký a hlouběji o další šikmo rozšířený základ 35—50 cm. Také na vnitřní severozápadní straně má hlavní blok zčásti rozšířený základ o 45—50 cm. Východní strana šípového výběžku je rovněž terasovitě zesílena o pravidelný sokl 30 cm široký. Lze předpokládat podle podélné osy, že vnitřek bašty měl šíři 260 cm a od severozápadu byl rovněž tvořen analogickým blokem zdiva jako od jihovýchodu. V devastované úrovni šípového zdiva bašty nutno předpokládat střílnové otvory, které umožňovaly obráncům křížovou palbu a zamezovaly útočníkovi přilnout k hradebnímu zdivu.

5. Území před baštou (čtverce XIII—XVII)

Jak již bylo uvedeno, zasahuje břít baštového výběžku do čtverce XIII, kde bylo kopáno jen v rozsahu zdiva. Terén, na jehož povrchu je hustý zával lomo-
vého kamene ze zdiva bašty, klesá v rozsahu asi 8 metrů v úhlu kolem 30°, zhruba v severovýchodní části čtverce XIV a ve čtverci XV se svah zmírňuje a je výrazně zvlněný, v sousedících partiích čtverců XV a XVI tvoří široký rigol souběžný s ostatními částmi opevnění a přechází v nepatrně zvlněnou rovinu. Blíže nelze charakter tohoto úseku popsat.

6. Sonda z r. 1963

V r. 1963 odkryl Zdeněk Flejberk severně od nynějšího čtverce X malý úsek vnitřní líce hradebního zdiva. V rámci výzkumu 1968 byl dokončen odkryv tohoto úseku hradby, která v dalším pokračování několikrát mění směr a navazuje na baštu. Šíře hradby v této části je 120 cm.

II. VÝZKUM 1969

1. Oblast hradního jádra (čtverce XVIII—XXIV)

Terén před výzkumem byl v prostoru palácového objektu značně členitý. Téměř rovinný povrch ve čtverci XVIII zasahoval i do čtverce XIX, kde však ve východním rohu (při vnitřní lici zdiva) byla asi 100 cm hluboká nepravidelná prohlubeň, která, jak se později ukázalo, byla vykopána někdy v posledních desítilétích (patrně amatérská sonda, v jejímž humusovém obsahu bylo zasuto množství plechových obalů konzerv). Ve čtverci XX a těsně kolem jeho obvodu se

terén kráterovitě svažoval a přibližně uprostřed čtverce dosahoval hloubky 170—190 cm. Terén čtverce XXI navazoval ve východním sektoru ještě na zmíněnou kráterovitou prohlubeň, v severním a východním sektoru se táhnul dosti výrazný hřbet (předpokládané zdivo), který pokračoval i v západním a jižním sektoru čtverce XXII, jehož zbývající dva sektory měly terén prudce svázný k severovýchodu. Stejný sklon měl terén ve čtverci XXIII. Terénní hřbet postupující ze čtverce XXI zasahoval západní sektor tohoto čtverce, ve východním a severním sektoru terén opět prudce klesal k východu.

Popsanou plochu hradního jádra pokrýval lesní humus ve vrstvě 5—10 cm, ve čtverci XVIII až 30 cm. Pod humusem byla obvykle vrstva stavební destrukce nebo úseky koruny zdiva, které ovšem neměly stejnou úroveň, a to zvláště ve čtverci XXI, kde se objevilo kompaktní zdivo až 59—80 cm hluboko. Skalní podloží bylo zjištěno v různých hloubkách, např. ve čtverci XVIII ve 40—65 centimetrech, ve čtverci XIX v 70 cm, v západním sektoru čtverce XXI se přišlo na skálu až 180 cm hluboko. Zvláštní situace byla ve čtverci XX, kde již zmíněná prohlubeň nás utvrzovala v předpokladu, že jde o jednu z palácových prostor. Místo očekávaného zdiva a destrukce se však ukázala rozměrná šachtice, vylámaná ve skále, kterou kryla vrstva humusu nestejně mocná (v západním sektoru 50 cm, v jižním jen 5 cm). Dno této prohlubně se jehlancovitě svažuje. Podstatnou část tvoří šikmá plocha kompaktní skály dělené do velikých bloků na ploše části západního sektoru čtverce, v jižním sektoru a části západního sektoru svázná od jihozápadu k severovýchodu s výškovým rozdílem přibližně 100 cm. V severním sektoru a částečně v přilehlé části západního sektoru pak je uložena další část skalního masivu s hustou krakelází, směřující téměř kolmo na dříve uvedenou kompaktní skalní hmotu. V nejnižším bodu má tato prohlubeň maximální výškový rozdíl oproti úrovni okolního terénu 200 cm.

Podle dosavadních výsledků předpokládáme, že území hradního jádra obepíná zeď 210—220 cm široká, z níž byl odkryt dílčí úsek ve čtvercích III a IV roku 1968. Tato severní zeď pokračuje ve čtvercích XIX a XXII. Její hmota se dochovala na vnitřní straně do výše 60 cm, u paty se zde rozšiřuje v předzáklad široký 25 cm, jak již bylo zjištěno ve čtverci III. Obdobně jako ve čtverci III, také v této nově odkryté části severní zdi spadá její koruna směrem k vnější líci prudce dolů, takže její povrch je tímto směrem svázný o 75—130 cm. Ve čtverci XXII se zdivo ze směru západ—východ zalamuje v tupém úhlu přibližně do směru sever—jih a tvoří tak východní obvodové zdivo, táhnoucí se ve čtverci XXI a mírně zasahující do čtverců XIX, XX, XXIII a XXIV. Koruna zdiva se ve čtverci XXI objevovala v různých hloubkách od 30 do 80 cm, vnější líc zdiva má za dnešního stavu výšku 180—200 cm. Jeho hmota je zakotvena přímo ve skále.

Nároží zdiva z lomového kamene, které vybíhá do čtverce III, má pokračování ve čtverci II, XIX a hlavně XVIII, kudy probíhá zhruba od severu k jihu (téměř paralelně s východní obvodovou zdí paláce) pásmo tohoto zdiva 100 cm široké vyzdžené přímo na skalním podloží, jeho koruna byla odkryta v hloubkách 10 až 30 cm. Zdivo končí na severní straně ve vzdálenosti 220 cm od severní obvodové zdi, možno předpokládat průchodní otvor.

2. Parkán (čtverce XXI—XXVIII)

Plocha parkánu byla zkoumána jen v částech čtverců XXI—XXVIII v těsné blízkosti zdiva. Náš popis této plochy nemůže tudíž být zdaleka vyčerpávající. Lze tedy konstatovat povšechně, že jeho plocha je dána za stavu před výzkumem terénem mezi vrstevnicemi 504 a 508 (je tím zhruba naznačen i výškový rozdíl), konkrétně je vymezena hlavní palácovou zdí a hradbou, která téměř souhlasně s touto zdí probíhá zprvu směrem západ—východ a podle utváření terénu se v tupém úhlu zalamuje do směru sever—jih. Na jižní straně je parkán uzavřen další hradbou, která se před výzkumem jevila jako zřetelný terénní hřbet.

V prokopaných částech pokrývala plochu v oblasti parkánu humusová vrstva 2–20 cm. Pod ní — při lících zdiva — byly suťové hranoly, zvláště výrazné obvykle na vnější straně (ze strany svážného terénu), kde často jejich přepona splývá s korunou zdiva. Ve čtverci XXII činila výška destrukční vrstvy při venkovní líci palácového zdiva asi 100 cm, ve východním sektoru téhož čtverce bylo dosaženo skalního podloží v hloubce 200 cm, obdobně v jižním sektoru čtverce XXIII byla ve 200 cm úroveň středověkého terénu, krytého nepravidelnou vrstvou vápenné malty, uprostřed jihozápadní strany tohoto čtverce měla destrukční vrstva mocnost až 270 cm. V prostoru čtverce XXIV, tedy jižně od popsaných poměrů, bylo skalní podloží v severním sektoru ještě v hloubce 200 cm, v jižním sektoru 175 cm a v západním 120 cm hluboko. Ve čtverci XXV se již vrstva destrukce snižovala, takže v severním a západním sektoru jsme odkryli skalní podloží v hloubce 100, ve východním sektoru ještě 180 cm. Tento původní skalnatý terén se střípkovitým zemitým nadložím je svážný k severovýchodu a pokrývala ho nepravidelná středověká kulturní vrstva.

3. Vnější (jižní) hradba (čtverce XXV–XXVII)

Ve čtvercích XXV–XXVII po hřbetnici vrstevnic 506,5 až 503,5 se táhl ve směru západovýchodním přímý valovitý útvar, který pokračuje v území dosud neprokopaném, se spádem od západu k východu. Tento výrazný terénní útvar byl známkou, že se pod ním rozkládá zdivo, což potvrdil výkop pouhé vrstvy humusu, mocné 5–30 cm.

Hradba těsně nad jižním srázem ostrožny je vyzděna v šíři 110 cm z lomového kamene na vápennou maltu. Táhne se ve směru západovýchodním plochami čtverců XXV–XXVII, na obou stranách má pokračování. Jak tomu zpravidla bývá, je vnější líc uchována do vyšší úrovně, hrana koruny se na severní straně objevovala již pod 5cm vrstvou humusu, kdežto na vnější (jižní) líci byla hrana koruny hlouběji o 50–80 cm, souhlasně s prudce svážným terénem. Od severu zůstalo zdivo uchováno do výše průměrně 90 cm, přes zkosení jeho koruny směrem k jihu je i zvenčí jeho hmota uchována do značné výše: nad původní úrovní terénu ve čtverci XXV má hradba od jihu předzáklad 45 cm vysoký, nad ním se zvedá partie vlastní zdi do výše 85 cm. Tento předzáklad, vybíhající v šíři 5–15 cm ze zdiva, byl zde v hloubce 140 cm od úrovně terénu před výzkumem, ve čtverci XXVI již v hloubce 70 cm.

4. Vnitřní (východní) hradba (čtverce XXVII, XXVIII)

Výrazný terénní hřbet, navazující na hradbu odkrytou ve čtverci VII, lomí se v tupém úhlu do směru přibližně sever–jih a kolmo se pojící na jižní straně na popsanou jižní hradbu, od východu přecházející ve strmý svah, dával rovněž reálný předpoklad existence hradby s mohutným suťovým hranolem při východní líci. Korunu zdiva i povrch stavební destrukce kryla opět nepatrná (3–5 cm) vrstva humusu.

Čtverec XXVII, prokopaný také v souvislosti s odkryvem jižní hradby, odkryl zároveň připojení této východní hradby kolmým směrem. Čtverec XXVIII prokázal další směr hradby a měl svou větší částí ověřit dochovanost zdiva od východu, kde je opět jeho koruna na rozdíl od západní strany zkosená o 50 cm. Pro vymezenost doby výzkumu však nebylo záměru dosaženo, výzkum zde byl přerušen v první fázi. Lze říci prozatím jen tolik, že kamenné zdivo, kladené na vápennou maltu, široké 165–180 cm, pokračuje dále přibližně severním směrem a v délce asi 24 m poblíž čtverce č. VII se v úhlu 125° zalamuje západním směrem k uvedenému již úseku, který byl odkryt r. 1968.⁴⁴

- 1 Lubor Machytka, Státní seznam nemovitých kulturních památek v olomouckém okrese, Olomouc 1962, str. 16, č. 121.
- 2 O dalším nálezu v okolí Jívové viz Z. Trňáčková, Ojedinělý nález sekeromlatu v Jívové u Šternberka, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1968, č. 140, str. 26.
- 3 František Hrubý, Severní Morava v dějinách, Brno, str. 32.
- 4 CDM, VII, str. 202—203, č. 279.
- 5 CDM, X, str. 137, č. 118.
- 6 CDM, X, str. 148, č. 123.
- 7 Josef Pilnáček, Staromoravští rodové, Videň 1930, str. 459, č. 1958.
- 8 CDM, sv. XII, str. 24, č. 28.
- 9 Eduard Prokisch, Das Städtchen Giebau, Hainfeld-Giebau 1941, str. 41, obr. před str. 41.
- 10 Ladislav Hosák, Nové československé dějiny, Praha 1947, str. 93.
- 11 CDM, XV, str. 373, č. 432.
- 12 CDM, XIII, str. 360, č. 343.
- 13 CDM, XIII, str. 377, č. 353.
- 14 CDM, XIII, str. 407, č. 372.
- 15 CDM, XIII, str. 437, č. 402.
- 16 ZDO, VII, 7.
- 17 StA Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc — sg. H I a 1 — kart. 421. List pap. 59,5 krát 44,5 cm, vod. zn. znak Něm. rytířů.
- 18 Tamt., pap. 32×39,2 cm, na rubu přípisek kapitulního archiváře J. J. Buola: Nro 5. Kleinere Mappa des im Stritte mit dem Kloster Karthaus stehenden Domwalds im Kleinfolio Format. Buol mp.
- 19 Tamt., pap. 57,5×43,5 cm, na rubu: Num 3. Mappa des strittigen Domwalds auf Regalformat. Buol mp.
- 20 Tamt., pap., obraz 34,5×26,5 cm, deska 35,1×27 cm, paspart 41×32 cm. Signováno v dolním pravém rohu A. I. Schindler sc: Oll:
- 21 Genuina facti & N. N. Priore, Vicario, und gesambten Convent der Carthauß Vallis Josaphat zu Ollmütze Wieder Das getreue Dom-Capitul allda Pétitorie angesprochenen und durch Land-Rechtlichen Außspruch de publicato den 27. Junij Anno 1721 dem klagendem Theil zu erkannten . . . Gedruck zu Brünn, bey Jacob Maximilian Swoboda Im Jahre 1724.
- 22 StA Janovice, Vs Kl. Hradisko 372. Lesní porosty jsou kolorovány zelenohnědě, hrad hnědě.
- 23 Prokisch, str. 45.
- 24 Gregor Wolný, Die Markgrafschaft Mähren, V. Band, Olmützer Kreis, Brünn 1839, str. 96, 385.
- 25 Tamt., str. 385.
- 26 Katastrální mapa Stadt Giebau 1834, měř. 1:2880. StA Brno, fond D 1, č. 574. StA Janovice, Vs. Kl. Hradisko 130, 133.
- 27 Prokisch, str. 35.
- 28 Viz pozn. 26.
- 29 Wolný, str. 428.
- 30 Viz pozn. 9.
- 31 S***, Topographische Schilderung des Markgrafthum Maehren, Prag und Leipzig 1786, str. 157. — Franz Joseph Schwoy, Topographie vom Markgrafthum Mähren, I, Wien 1793, str. 250, 464n.
- 32 Wolný, str. 428n.
- 33 Vincenc Brandl, Kniha pro každého Moravana, Brno 1863, str. 333; Brno 1892, str. 408.
- 34 August Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, II. Band, Wien 1904, str. 365. Prokop zde mylně uvádí vzdálenost hradu 3½ hodiny od Uherského Hradiště místo Kláštera Hradiska u Olomouce. Stejně mylně uvádí data na str. 366 (k omylu došlo patrně tím, že hrad patřil po zrušení kartuziánského kláštera k panství Klášter Hradisko).
- 35 Tepenec, vzpomínka dějepisná, kterou u příležitosti oslavy 500leté památky Otce vlasti Karla IV. sestavil P. Druhé vydání. 1 pohlednice. V Olomouci 1906. Tiskem a nákladem nár. knihtiskárny Kramář a Procházka. 16 stran. Cena 20 hal. — Výtisk brožury je dnes prakticky nedostupný, žádné z obou vydání nemá např. Státní vědecká knihovna v Olomouci, exemplář 2. vydání darovaný nakladatelstvím R. Prombergra v Olomouci r. 1944 knihovně Vlasteneckého spolku muzejního (č. 14077) nebyl ve fondu nalezen.
- 36 Viktor Pinkava, Hrady, zámky a tvrze moravské, I. sv., Brno 1927, str. 12.
- 37 Zdeněk Opluštil, Z minulosti našeho kraje, díl I, Bohuňovice 1928, str. 68—74.
- 38 Ladislav Hosák, Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, str. 496.
- 39 Hrubý, str. 33.
- 40 Prokisch, str. 45.
- 41 Tamt., za str. 40.
- 42 Opluštil, str. 74. Podle výkazů darů v ČVSMO, roč. VIII, 1890, str. 144, daroval „p. Vinc. Soldán, učít. v Bělkovicích, rytířskou ostruhu, nalezenou v lese bělkovickém“.
- 43 Opluštil, str. 74.
- 44 Popis nalezeného inventáře ze zjišťovacího výzkumu 1968 je vázán na spolupráci s brněnskou pobočkou Archeologického ústavu ČSAV. Z důvodu celistvosti práce upouštíme tudíž i od publikace nálezů z etapy 1969.

HISTORICKOARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM KARTUZIE V DOLANECH ROKU 1969*

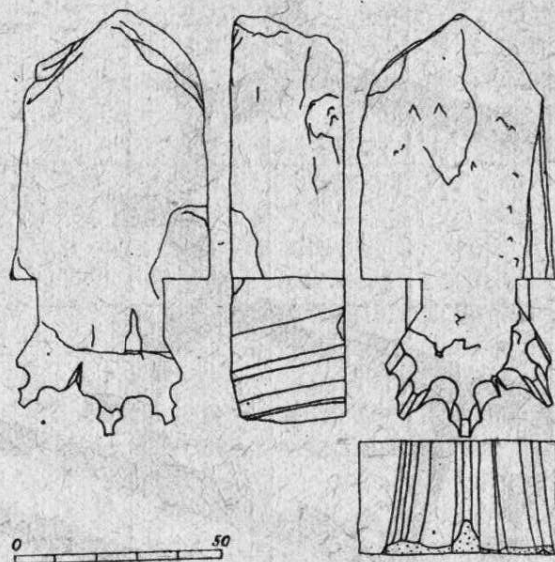
(Předběžná zpráva.)

Výzkum v roce 1969 (1.—30. července) pokračoval v západní části klášterního areálu v plošném rozsahu čtverců LXVI—LXIX. Pořadí těchto čtverců navazovalo na plochy zkoumané v letech 1962, 1967 a 1968 a zasáhlo další úseky kostela F, kaple N, chodby G, zbytek místnosti M, místnost P a část zahrádky při posledních dvou prostorách. Z časových důvodů (pokračování výzkumu na hradě Tepenci v druhé polovině prázdnin) nebyl zcela prokopán poslední čtverec.

Odstraněním kubatury destrukce pod čtvercem LXVII, která zde dosahovala mocnosti 225 cm a v dolní úrovni se zvětšovala i horizontálním rozšířením kontrolních bloků, které mělo zpevňovací účel, bylo možno získat další poznatky o stavební technice podlahové části lodi kostela F, a to pod úsekem uvedeného čtverce a dále i v plochách, které byly zkoumány v dřívějších letech. Jak ukázaly tři souvislé ostrůvky pálených dlaždic formátu 17×17×5 cm, byla dlažba i zde kladena do vápenné malty běhounovou vazbou v řádcích od jihozápadu k severovýchodu a její východní hranice končila ve vzdálenosti 660 cm od průčelní zdi závěru, čímž je určen jeho hloubkový rozměr; tato hranice je zřetelná na trojúhelníkových půlkách dlaždic, uložených ve stejné linii s pozůstatkem dlažby před stupni jižního portálu do kaple E (tyto stupně rovněž lícují s východní hranicí dlažby). Podél obvodových zdí kostelní lodi se táhnou zvýšené pásy cihel formátu 21×15,5×7 cm, uložené do vápenné malty na plocho, u severní zdi delší, u jižní kratší stranou k líci zdiva. Jižní přízední pás obíhá i stupně portálu do kaple E a tvoří tak první cihlový stupeň, kdežto následující stupeň je z kamenů a malty, další kromě toho z cihlových zlomků. Komunikace je odstupňována od severu a západu, od východu tvoří stupňový blok jedinou líc. Z kamenické architektury byly objeveny prvky již známé (část okenního ostění a římsy s výžlabkem). Pozoruhodný je fragment pískovcové palmetové plastiky s červenou, zelenou a žlutou polychromií. Z původního tónování omítky interiéru byl (vedle bílé omítky in situ) nalezen opět zlomek okrově líčený.

Chodba G, prokopaná jen v krátkém úseku, měla severní zdivo z vnitřní strany uchováno do výše 275 cm, jeho koruna se prudce svažovala do zahrádky objektů M/P. V rohu zahrádky při západní zdi objektu M prochází touto zdí ve výši 175 cm kanálek čtvercového profilu 15×15 cm, zaoblený maltou na Ø 10 cm, jeho vyústění do chodby je zakryto omítkou.

Odkrytím zbývající západní části místnosti M byl zjistitelný i její západovýchodní rozměr (815 cm). Při líci západní zdi se nacházel v podlahové úrovni zbytek jedlového trámce, polštáře deštěné podlahy. Obdobně jako v objektu K je i zde v západní stěně okenní výklenek, který měl po stranách vyzděné sedací

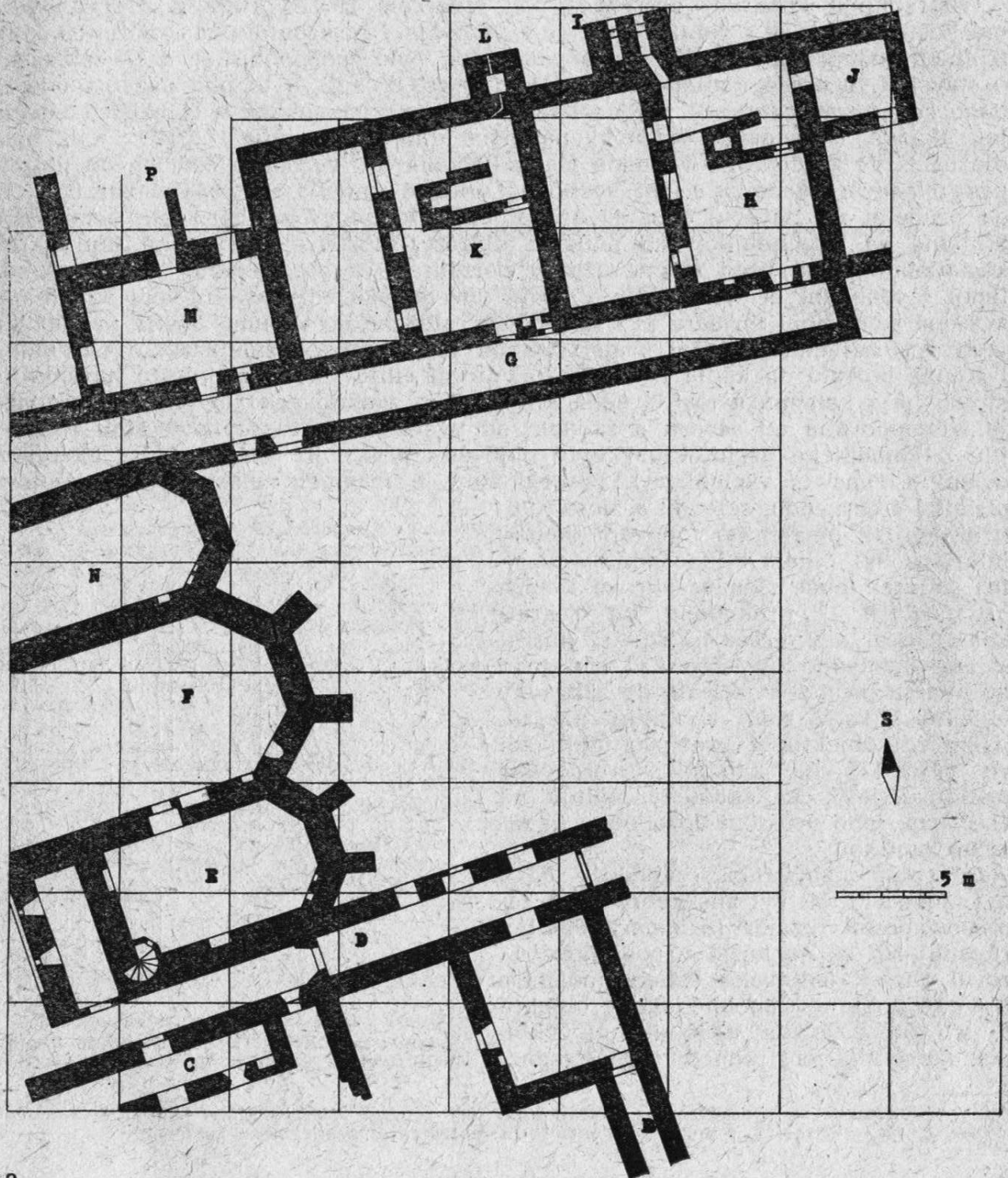
Dolany, Kartouzka: Část konzoly tří klenebních žebér z kaple N. Kresba J. Nevřalová.

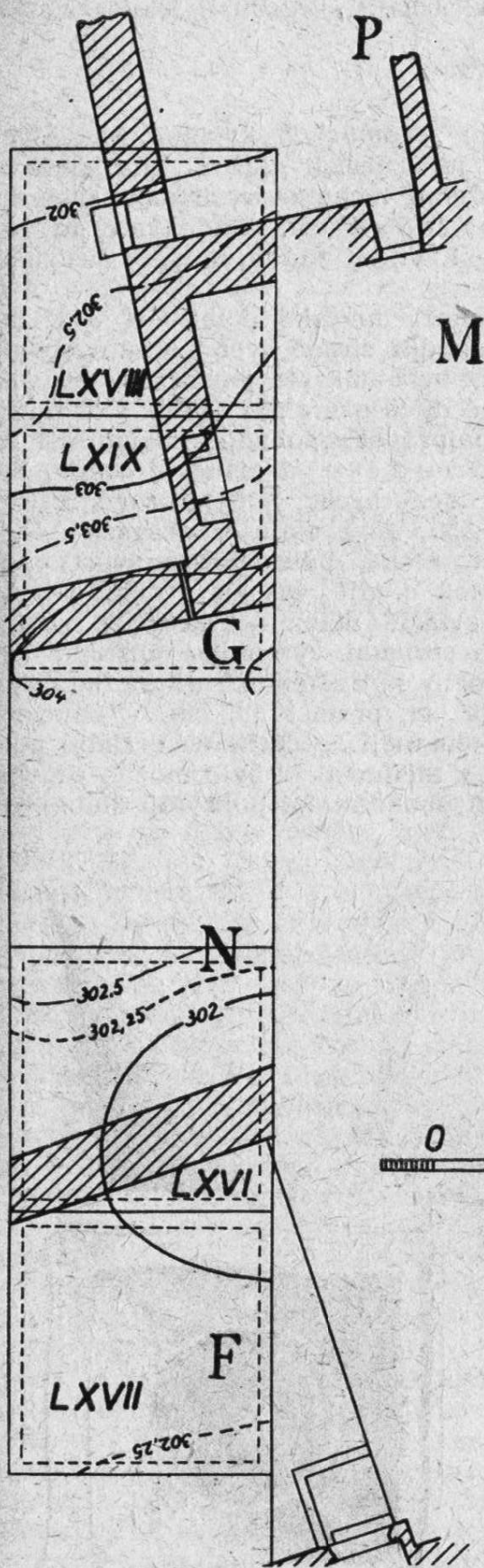
* Článek navazuje na předběžnou zprávu z roku 1968 (Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1969, č. 144, str. 11—15, v pozn. 1 na str. 14 je bibliografie předchozích zpráv).

stupně. Sedadlo na severní straně výklenku má uvnitř dutinu, jejíž dno je vyloženo břidlicovou plotnou; stejným materiálem byl tento výstupek zakryt, sloužil tedy zároveň jako skrýš nebo skladovací prostora. V oblasti okenního otvoru bylo zdivo destruováno, dílce pískovcového ostění s dlaby pro mříž, rozptýlené uvnitř objektu M a pravděpodobně obdobné dílce se šikmým parapetem, nalezené v destrukci na sousední zahrádce, pocházejí z tohoto okna. V jihozápadním rohu místnosti je ve zdivu nepravidelná dutina.

Dolany, Kartouzka: Půdorys staveb odkrytých v letech 1962—1969. Kresba V. Burian.

V ose kaple N v maltové podlažní plotně byla prolomena sonda, která ukázala, že členité skalní podloží zde vyrovnává 105cm vrstva stavebního odpadu, zatímco při jižní stěně dosahovalo skalní podloží podlahové úrovně. Stopy dlažby měly i tentokrát formu otisků v maltové podlažní vrstvě. Zřícená klenba sejevila vrstvami drtě i neporušených cihel, častým výskytem zlomků klenebních žebeklínového dvakrát vyžlabeného profilu i dílcem konzoly se třemi asymetricky sbíhavými proudy žebek. Krytina, rozptýlená ve zlomcích po celé destrukci, ukazovala na břidlicové i pálené tašky. Jako protějšek severní strany byly i v jižní stěně mezi presbytářem a lodí kaple odkryty dvě dutiny pro zhlaví schodových trámů. Pravděpodobně jako pokračování dřívějších nálezů byly získány dva fragmenty okenní kružby s částí lomeného oblouku a obloučky polovičních čtyřlístů. Z vnější kamenické architektury byl nalezen kus vyžlabené podokapní římsy. K funkčně blíže neurčitelným nálezům patří část pískovcového ostění s drobným ústupkem.

Severně od prostory M byla zjištěna další stavebně i funkčně souvislá místnost P. Od jihu je ohraničena zdívem společným s první prostorou, severní zdívko se nepodařilo na příkrém svahu ostrožny ověřit ani v nejmenší stopě. Západní zeď 100 cm široká je pokračováním obdobného zdiva místnosti M, má vstupní otvor do zahrádky, její koruna se svažuje souhlasně s úbočím terénu, zjistitelná

délka je 430 centimetrů. Ve vzdálenosti 455 cm východně se táhne paralelní zdívko 50 cm široké, jeho délka je pouhých 250 cm. Nelze rozhodnout, zda toto zdívko uzavíralo místnost od východu, nebo zda mělo funkci příčky (jeho šíře ukazuje, že druhá možnost je pravděpodobnější). Portál vedoucí do zahrádky je situován těsně při prostoře M a měl podle nálezů okosené ostění s lomeným nadpražním obloukem a před venkovní lící nepravidelně formovaný kamenný blok sloužící za schod. Dlažba místnosti

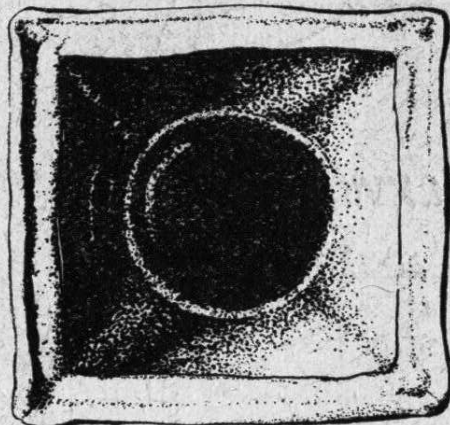
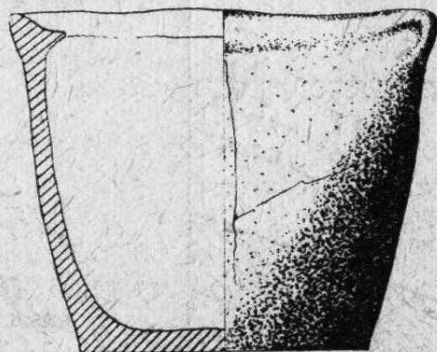
Dolany, Kartouzka: Zámek, nález z místnosti M. Kresba A. Špíchal.

při západním zdivu je z lomových kamenů kladených na maltu, při líci zdi je v úrovni dlažby rýha, směrem na východ je tato dlažební technika vystřídána čtvercovými dlaždicemi 18,5×18,5×4 cm, kladenými do řad severojižním směrem. Krytina podle stop v destrukci byla břidlicová.

Obdobně jako předchozí mnišské domky H a K má také objekt M/P na západní straně svého areálu obvyklou z a h r á d k u, z níž byla odkryta jen část. V destrukci se objevovaly hlavně dílce okenního ostění z okolních objektů, pocházející nejpravděpodobněji z místnosti M.

Nálezy předmětů z železa přinesly vcelku dosud běžné poznatky. Mezi hřeby, jejichž registrovaný počet dosáhl čísla 8.556, jsou stále v převaze běžné typy pokryvačské a tesařské. Dále možno uvést očko k petlici, závěsný zámek a klíč, vesměs z místnosti M. Pozornosti zasluhuje zvláště nález projektilu z pušky, olověného válečku se stopami výrobního postupu (na převážné části oblé plochy je otištěna struktura tkaniny), výška projektilu je 1,9 cm, průměr 1,6 cm. V nálezech keramiky je pozoruhodnější pečetítkové držadlo pok-

lice z chodby G, z části keramického materiálu z místnosti M bylo možno provést rekonstrukci hrnku s podsypaným dnem, výdutí oboustranně pokrytou žlábkovou šroubovicí a rozevřeným ovaleným okrajem s tupou břitovou římsou na hrdle (v. 17 cm). Také na zahrádce prostor M/P se vyskytoval různorodý keramický materiál ve střepech, rekonstruovat bylo možno jen hrncový konkávní kachel (v. 12 cm) zelenohnědě uvnitř polévaný. V místnosti M byly i zlomky skleněné nádoby válcovitého tvaru s mírně rozevřeným ovaleným okrajem. V nálezech zuhelnatělého dřeva (určil Em. Opravil) se objevovala nejčastěji jedle, méně dub a ojedinele topol.

Dolany, Kartouzka: Kachel, nalezený na zahrádce objektu M/P. Kresba A. Špíchal.

KNĚZ JAN SARKANDER

Letošního roku 17. března bylo tomu 350 let, co byl v Olomouci umučen kněz Jan Sarkander, kterého katolická církev uctívá jako blahoslaveného. Někdejší městská mučírna byla už roku 1704 přeměněna v kapli, která dostala v letech 1908—1910 dnešní výstavnou tvářnost. Interiér kaple vyzdobil znamenitý malíř Jano Köhler (celá kaple je velkým nákladem restaurována) a každého návštěvníka zaujme korunní svědek Sarkandrova utrpení: mučící nástroj, který dokázal zlomit zpravidla i muže velmi statečné — skřípec.

Česká sarkandrovská literatura, není jí příliš mnoho, se dá rozdělit do dvou skupin — katolické a nekatolické. Katolická je reprezentována rozměrnou knihou J. Tenora a J. Foltynovského *Bl. Jan Sarkander, jeho doba, život a blahoslavení*, Olomouc 1920 a menšími pracemi prof. Františka Šiguta. Historiografii druhé strany představuje zejména František Hrubý svou prací *Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda*, ČCH 1939. Pochopit postavu Sarkandrovu, žijící v tak rozporné době, nelze bez náležitého jejího zařazení do dobových souvislostí. Proto Jan Tenora v uvedené knize připravil „práci syntetickou, která svým rozsahem se řadí k největším českým pracím dějepisným z posledních let a nově sneseným materiálem v mnohém překonává starší publikace věnované dějinám předbělohorské Moravy“.¹ I když dnes už řada prací předčí Tenorovo dílo, přece se dosud k němu musejí vracet historikové zajímající se o předbělohorskou Moravu. Plastický obraz nesourodných a zmatených náboženských poměrů na Moravě z počátku 17. věku byl rámcem, do něhož měl Jan Foltynovský zasadit osobnost Jana Sarkandra. Shrnul všechn dostupný pramenný materiál, ale úkol se mu dost nepodařil. Také František Hrubý nedokázal podat objektivní, nestranný obraz této významné postavy moravských náboženských dějin 17. století. To proto, že v jeho hodnocení se prolíná vyhraněné stanovisko tehdejší protestantské šlechty s názory českého evangelíka 20. věku. I když Frant. Hrubý v důsledku svého bohatého studia a řady zdařilých prací z náboženských dějin českého reformačního údobí mohl být připraven zhodnotit se tohoto úkolu úspěšněji. Přehlednou syntézu dosavadních sarkandrovských prací nabídl čtenáři Bohumil Zlámal ve své knize *Blahoslavený Jan Sarkander*, Řím 1969.

Jan Sarkander se narodil 20. prosince 1576 v nevelkém těšínském městečku Skočově na levém břehu řeky Visly při dnešní železniční trati Těšín—Bílsko. Řehoř Matěj a Helena Sarkandroví byli Češi a katolíci a měli vedle Jana ještě syny Václava, Pavla a Mikuláše a dceru, jejíž jméno neznáme. Po smrti Řehoře Matěje Sarkandra se vdova s dětmi přestěhovala do Příbora, kde žil její syn z prvního manželství Matouš Vlčovský. V biskupském Příboře byly náboženské poměry klidnější než ve Skočově, nebylo tam náboženských třenic a tamější farní škola dala Janu Sarkandroví základní vzdělání. R. 1593 odešel na latinská studia do Olomouce, kde se stal s téměř 600 studenty posluchačem olomoucké university založené olomouckým biskupem Vilímem Prusinovským. Dne 8. června 1597 se podrobil depozici a byl zapsán do matrikuly olomoucké akademie.² Když však r. 1599 morová nákaza studenty z Olomouce rozehnala, vrátil se Jan k matce do Příbora a v květnu r. 1600 ho nacházíme v Praze, kde pokračoval ve studiu filosofie. Byl prohlášen bakalářem filosofie a svobodných umění 9. května 1602, mistrem filosofie byl promován 14. května 1603. Po roce se rozhodl studovat teologii, ale ne v Praze. Odešel do Štýrského Hradce, kde tamější vysoké učení se těšilo velmi dobré pověsti a byl zapsán 6. září 1604 na štýrskohradecké universitě jako posluchač teologie.

Za svých pražských studií bydlel v jezuitském semináři zvaném „dům chudých“ a také ve Štýrském Hradci našel útulek v jezuitském konviktu, což bylo podmíněno nejen vzorným chováním, ale také dobrým prospěchem. Jako většina studentů byl i Jan Sarkander členem Mariánských družin. V Olomouci byl v téže Mariánské družině i Jan Scintilla, který se stal později městským sudím v Olomouci a byl přítomen Sarkandrovu mučení, jehož průběh zaznamenal. Do družinského alba ve Štýrském Hradci se podepsal Jan Sarkander vlastní rukou.

Starší bratr Janův Mikuláš Sarkander byl knězem a působil jako děkan a farář ve Velkém Meziříčí, stal se brněnským kanovníkem. Jan ještě jako student navštěvoval svého bratra, pomáhal mu ve vyučování náboženství a tam se seznámil s dcerou místního profesora vyšší luterské školy Annou Plachetskou. Asi po

dvouletém pobytu ve Štýrském Hradci nechal naráz studií, odešel do Velkého Meziříčí, kde se kolem 3. září 1606 s Annou oženil. Nebyl nejmladší, bylo mu už 30 let, kdy se rozhodl založit rodinu a změnit celý způsob svého dosavadního života. V Brně na Zelném trhu koupil za značnou sumu 1600 zl. dům, k němuž patřily vinohrady v Kloboukách. Smlouva byla uzavřena 18. srpna 1606, tedy ještě před Sarkandrovou svatbou. Tehdy už byl jeho bratr Mikuláš brněnským kanovníkem a správcem kapitulních statků. Jistěže finančně vypomohl svému bratrovi při koupi brněnského domu. Není sporu o tom, že nevěsta ještě před svatbou se stala katoličkou, jinak by se těžko podepisovali na svatební smlouvu „velební páni preláti“, mezi nimiž vedle kanovníka Mikuláše Sarkandra je podepsán i vyškovský děkan Matěj Kola a vedle jiných kněží i „převor kláštera sv. Tůmy blíž města Brna“, jemuž kanovník Mikuláš Sarkander připsal knihu, kterou vydal. Byl to překlad „Manuale D. Augustini“, vydaný roku 1605.³ Svatební smlouvu Jana Sarkandra i zápis o koupi brněnského domu objevil Frant. Hrubý.⁴ Sňatek Sarkandrův byl důsledkem jeho opravdovosti a poctivosti: zřejmě dosud nedozrálo jeho vnitřní přesvědčení o povolání ke kněžství, nebylo u něho dokonalého souladu mezi povoláním ke kněžství a povoláním k celibátu. Jeho manželství však bylo jen krátkou epizodou, protože snad už do roka mu manželka zemřela, když v listopadu 1607 svůj brněnský dům prodal. Jan Sarkander stál znovu na křižovatce a rozhodl se, že se dá začatou cestou. Rozhodl-li se, že se přece stane knězem, bylo k tomu potřeba opravdové víry, kterou jeho dosavadní životní osudy jen utvrdily. Vždyť církevně politická situace byla velmi spleťtá a v žádném případě se nemohl těšit na nějaký poklidný život. Olomoucký jezuitský rektor Hurtado Pérez vyjádřil tehdejší situaci slovy, že „věci katolicismu se denně obracejí k horšímu“.⁵

Půldruhého měsíce po prodeji svého brněnského domu, po jakési zkoušce, mu udělil olomoucký biskup František kardinál Dietrichštejn čtyři nižší svěcení a pak se Jan Sarkander vrátil do Štýrského Hradce dokončit bohovědná studia. Roku 1608 byl už u svého bratra Mikuláše, který tehdy vedl duchovní správu v Opavě.

V životě Jana Sarkandra hrál důležitou roli jeho starší bratr Mikuláš, muž neobyčejně horlivý, průbojný a ctižádostivý. Také proto ho kardinál Dietrichštejn poslal do Opavy, kde se mu teprve zjara 1608 podařilo obnovit katolickou duchovní správu. Mikuláš Sarkander jezdil často do Prahy, kde hledal zastání u císaře jako kolátora opavské fary ve věcech hmotného zabezpečení opavských kněží, protože opavští farníci nebyli horliví v placení desátků. Při těchto příležitostných cestách do Prahy se Mikuláš Sarkander zapletl do politických událostí, které se nakonec staly osudnými i jeho bratru Janovi. Libeňskou smlouvou⁶ z 25. června 1608 mezi císařem Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem měly Čechy připadnout vládě Rudolfově, kdežto na Moravě a ve Slezsku měl vládnout Matyáš. Nekatoličtí stavové byli spokojeni, zato katoličtí stavové na Moravě hleděli do budoucna s nedůvěrou, vadila jim náboženská lhostejnost Matyášova. A tak se pletichařilo na obou stranách. Pražští dvorní úředníci využili průbojného opavského faráře Mikuláše Sarkandra a zvolili si ho za důvěrného doručitele tajných listů těšínskému knížeti Adamovi, o němž proskakovaly pověsti, že se zabývá úmyslem stát se katolíkem a celkem nebylo tajemstvím, že stojí na straně císařově proti arciknížeti Matyášovi. Mikuláš Sarkander nezůstal jen pasivním poslem, sám psal nějaké listy vlivným osobám na Těšínsku; prozradilo se to a hned se začalo mluvit o spiknutí. Jelikož se v zadržených listech mluvilo také o Moravě, moravský zemský hejtman Karel starší z Žerotína si stěžoval na Mikuláše Sarkandra přímo kardinálu Dietrichštejnovi. Spleťtá politická situace si vyžádala energického zákroku, aby nebyl obviňován sám kardinál, že má nějaký podíl na těchto pletichách. Kardinál poručil Mikuláše Sarkandra zatkout a uvěznit, vždyť moravští stavové viděli v počínání těšínského knížete Adama ohrožení náboženské svobody, a to bylo tehdy téma velmi ožehavé. Při

Tepenec, výzkum 1968: Sypaný val, plošina a část šípové bašty, čtverce VIII—XII (pohled od jihozápadu). Snímek J. Škvařil.

Iepenee, výzkum 1968: Obvodové zdivo paláce ve čtvercích III—IV, vnitřní strana (pohled od jihu). Snímek J. Škvařil.

Tepeneč, výzkum 1968: Obvodové zdívo paláce ve čtvercích III—IV, venkovní strana se skalní oporou (pohled od severovýchodu). Snímek J. Škvařil.

Tepenec, výzkum 1968: Hradba uzavírající parkán ve čtvrcích VI--VII, venkovní strana se zděnou výztuží základu (pohled od severo-východu). Snímek J. Škvařil.

výslechu zatčeného Mikuláše Sarkandra se na nic nepřišlo, převezli ho do Brna, pak do vyškovského zámku, kde mělo být na něm vynuceno přiznání právem útrpným. Mikuláš Sarkander však o vánocích r. 1609 z vyškovského vězení uprchl, nebyl dopaden, odešel do ciziny a do vlasti se vrátil až r. 1622, byl jmenován olomouckým kanovníkem a téhož roku zemřel.

Bouřlivý život děkana Mikuláše Sarkandra se nepříznivě odrážel i v životních osudech jeho bratra Jana, který po absolvování teologie ve Štýrském Hradci prodléval v Opavě a čekal na vyšší svěcení. Svěcení podjáhenské přijal v Olomouci 20. prosince 1608, na jáhna byl vysvěcen v Brně 19. března 1609 a knězem se stal 22. března téhož roku. Tak začal Jan Sarkander, mistr filosofie a svobodných umění svoji kněžskou dráhu a zdaleka netušil, že bude zakončena mučednickou smrtí.

První jeho místo bylo v Jaktaři u Opavy. Nebylo voleno šťastně, Jan prosil, aby ho kardinál z této farnosti odvolal, protože nepříjemnosti jeho bratra Mikuláše z Opavy mu tady příliš ztěžovaly pastorační činnost. Dostal se do Uničova, kde však pobyl jen 84 dní a většinu času strávil ještě v sedle na koni, zatímco duchovní správu obstarával jiný kněz. Právě v té době totiž kardinál suspendoval jeho bratra Mikuláše, který seděl ve vězení vyškovského zámku a měl být podroben tortuře. Jan Sarkander dělal všecko možné, aby svého bratra zachránil. Byl v Praze, ve Vídni i v Prešpurku u krále Matyáše a všude mu slibovali pomoc. Císař Rudolf i král Matyáš zakázali vyslýchat Mikuláše Sarkandra útrpným právem, pokud by sami neprozkoumali příslušný obžalovací materiál a tak byl soud odročen na 4. ledna 1610. Jan navštívil svého bratra ve vyškovském vězení 21. prosince (vězení bylo velmi volné) a dával mu velikou naději na propuštění. Mikuláš však 25. prosince ráno z vězení uprchl a Jan i jeho bratr Pavel, který ho na jeho cestách doprovázel, byli obviněni, že pomáhali svému bratru Mikuláši při útěku. Z vězení se dostali teprve r. 1611, kdy byl Jan Sarkander ustanoven duchovním správcem v Charváttech. Moc se mu tam nedařilo, nepohodl se s farníky, byl na ně příliš přísný, nechtěl dovolit, aby zpívali staré písně, bezpochyby věroučně závadné, převzaté patrně z nekatolických kancionálů. Sám kardinál ho vybízel, aby byl tolerantnější, povolnější, aby farníky neurážel.⁷ Lépe se mu dařilo ve Zdounkách, kde působil úspěšně v letech 1612 až 1614. Od sv. Jiří 1615 byl už farářem v Boskovicích, kde pobyl jen rok a jistě rád odcházel na nové působiště do Holešova, protože v Boskovicích přes pomoc jezuitských misionářů moc radosti nezažil. Jan Sarkander tedy nikde dlouho nevydržel, často střídal fary. Z toho ovšem nelze usuzovat na nestálost jeho povahy, stejně jako není správné to omlouvat tvrzením, že v tehdejší době se kněží na farách měnili každoročně. Někde ano, ale byly to výjimky. U Sarkandra to byla spíš jeho pohyblivá, čínorodá povaha muže zaujatého pro věc. horlivce, kterému je cizí opatrnější, taktické jednání, povaha výbušná,⁸ která neustále narážela na nesouhlas okolí a donutila ho, že rychle střídal svoje působiště.

Do Holešova provázela Jana Sarkandra pověst horlivého kněze. Rozsáhlá farnost čítala tehdy 11 vesnic se silnou obcí Jednoty bratrské i evangelíky augšpurské konfese, duchovní správa tedy nebyla snadná. Jan Sarkander tu však byl muž na svém místě a jeho obliba u katolického lidu byla známa i v okolí. Když se v Kroměříži uprázdnilo místo děkana, poslala městská rada kroměřížská žádost kardinálu Dietrichštejnovi, že by se na toto místo hodil „ctihodný kněz Jan Sarkander, farář holešovský, jsa člověk pokojný, dobrého života a příkladu“.⁹ Nepříjemnosti mu vynesly až spory o odvádění desátků, takže ho jeho nepřátelé obviňovali z chtivosti a hrabivosti. Desátky tehdy byly účinným nástrojem boje o víru na obou stranách. Nekatolická vrchnost chtěla vypudit katolického faráře tím, že nutila svoje poddané, kteří se vždy nesrovnávali ve víře se svojí vrchností, aby mu neodváděli desátky. Katolická vrchnost nejednala jinak. Situace se stávala složitější, když k jedné farnosti náležely vsi třeba několika panství

a vrchnost byla různého vyznání. Tak tomu bylo právě v případě Holešova. Některé vesnice, patřící Václavu Bítovskému z Bítova na Bystřici pod Hostýnem a Prusinovicích, šlechtici evangelického vyznání, byly součástí holešovské farnosti a tak není divu, že docházelo k nesrovnalostem. Jan Sarkander však musel vymáhat desátky nejen kvůli sobě, ale také v zájmu svých nástupců. Zase tady jeho přímočará povaha narazila, ovšem konal svou povinnost, byť nepříjemnou a nazíráno očima tehdejší doby, nemohl jednat jinak.

Po pražské defenestraci, vyhození katolických úředníků z oken Pražského hradu, se přidali ke stavovskému povstání také protestantští stavové na Moravě. Zemským hejtmanem moravským byl zvolen energický Ladislav Velen z Žerotína místo katolického pána Ladislava Popela z Lobkovic, pána na Holešově, a tedy Sarkandrova patrona. Takovou změnou kurzu se hodně změnilo v Sarkandrovu nepřízeň a on nechtěl zavadat příčinu k nějakým dalším nesnázím a domníval se, že bude dobré, když na čas z Holešova odejde. Se svolením církevní vrchnosti odešel na pouť do Čenstochové a farnost svěřil zámeckému kaplanu Samueli Tučkovi. Kterýsi Lobkovicův úředník odjížděl právě na Lobkovicovy rybnické statky a do Krakova,¹⁰ tedy Sarkander odejel s ním. V Krakově přenocoval a čtyři týdny se zdržel v Čenstochové v klášteře paulánů, pak prodléval na Lobkovicových statcích v Rybníčkách. Tam se dověděl, že do Holešova přišel protestantský kazatel, že by tedy jeho návrat nijak nepřispěl ke klidu, rozhodl se proto, že se holešovské fary vzdá. Chtěl si vyměnit místo se zámeckým kaplanem Samuelem Tučkem. Tento list psaný 22. října 1619 v Rybníčkách¹¹ je výrazným projevem Sarkandrovu osobnosti. Když Lobkovic jeho rezignaci nepřijal, vrátil se koncem listopadu zpět do Holešova.

Sarkandrův pobyt v Polsku se mu stal osudným. Tehdy se totiž vedlo pilné jednání mezi polským králem Zikmundem III. a generálem císaře Ferdinanda II. o vojenskou pomoc proti vzbouřeným českým i moravským stavům. Polský sněm vojenskou pomoc odmítl, ale polský král poradil, že by si mohl císař Ferdinand II. najmout v Polsku žoldnéře, že by sám pomohl větší částkou peněz. Tak byl najat sbor asi 10.000 lehké kozácké jízdy pojmenované po Alexandru Lisovském.¹² Tyto neukázněné roty loupily, pálily a plenily, staly se postrachem země. Přes Slezsko a Moravu táhly k Vídni. Jejich cestu značily vypálené vesnice a hromady mrtvol. Když se lisovčáci přiblížili k Holešovu, vyšel jim Sarkander spolu s kaplanem Tučkem vstříc v průvodu s monstrancí, jak bývalo leckde ve středověku zvykem. Kozáci poznali, že jde o katolíky a proto v Holešově nepálili a neplenili.¹³

Překvapující zpráva o zachránění Holešova zesílila podezření moravských stavů proti Sarkandrovu. Vždyť lisovčáci všude zabíjeli a pálili a Holešovu se vyhnuli. Zrodilo se podezření, že Sarkander měl podíl na získání lisovčáků na pomoc císaři, vždyť byl před nedávnem v Polsku. Ale ještě jiná skutečnost tu sehrála roli, a to rozhodující. Byl to Janův bratr Mikuláš, který utekl před torturou z vyškovského vězení, a to krátce po Janově návštěvě. I když tehdy Janovi nic nedokázali, teď se chopili záminky, aby Jana persekvovali, aby se pomstili za Mikulášův únik. Václav Bítovský, nyní nejvyšší moravský sudí, vydal púhon na všechny katolické kněze v okolí Holešova. Jan Sarkander pochopil, že se to děje vlastně kvůli němu, odešel na tovačovský zámek, odkud pocházela druhá manželka jeho pána Anna Eliška ze Salmů. To pochopitelně jen podpořilo podezření proti němu. Necítil se dost bezpečný ani na tovačovském zámku, ukrýval se v lese, jeho úkryt byl prozrazen, byl zajat a odvezen do olomouckého městského vězení.

Vyšetřující komisi tvořili Ladislav Velen z Žerotína, Hartman z Puchaimu, Václav Bítovský z Bítova, Beneš Pražma, Jan Skrbenský a Karel Kryštof Sedlnický. Z městské rady olomoucké byli přibráni ještě tři přísedící, všichni protestanté s výjimkou městského sudího Jana Scintilly, někdejšího Sarkandrova spolužáka, který jako očitý svědek vypsál později postup Sarkandrova mučení.

Už první výslech, zahájený 13. února 1620 předsedou vyšetřující komise Ladislavem Velenem z Žerotína dával tušit, že tu půjde o všecko. Ladislav Velen začal pohrůžkou, že Sarkander musí mluvit pravdu, když zná všechny tajnosti holešovského pána z Lobkovic, když byl jeho důvěrníkem a zpovědníkem. Ať jen nespolehá na svůj kněžský stav, ať poví, jakým způsobem vpadla polská vojska na Moravu.¹⁴ Sarkander ujišťoval, že nic neví o polských kozácích, že byl jen na pouti v Čenstochové. Ani nic vědět nemohl, protože vyjednávání se vedla ve Varšavě a Jan Sarkander ve Varšavě vůbec nebyl. Tato skutečnost musela být vyšetřujícímu přece známá, takže zde musely být jiné motivy, které byly hnacími silami Sarkandrova procesu. Náznaky toho lze vidět už při tomto prvním výslechu: vytýkají mu, že zavinil náboženské ruznice na Holešovsku, v celém jednání těchto vyšetřujících komisařů nelze nevidět nedostatečně zastíraný akt msty, zejména, když Václav Bítovský při druhém výslechu poroučí použít tehdy běžného způsobu útrpného práva natažení na skřípec a vedle původního obvinění ve věci polských kozáků se objevují desátkové spory (to si Václav Bítovský vyřizoval své osobní účty) a pak při dalším mučení mu vytýkají, že nutil nekatořky přijímat po katolicku, že vzal Bratřím kostel sv. Anny a usadil tam jezuity a že dal vykopat mrtvolu Žofie Vilplerovny z Ušic a přenést ze hřbitova do zahrady. Předsedající komisař Ctibor Žernovský neváhal mučením si vynucovat přiznání i k těmto věcem, ačkoliv nic z toho nebyla pravda (a je nepravděpodobné, že by to nebyl věděl), protože to všecko se stalo ještě před příchodem Sarkandrovým do Holešova. Dotyčná mrtvá byla matkou přisedícího Petra Kopřického z Kopřic, který přece musel vědět, že k této politováníhodné události došlo ještě před příchodem Sarkanderovým do Holešova.

Byl-li zpočátku Sarkandrův proces motivován politicky, i když hned zpočátku probleskují náboženské aspekty, stal se čistě náboženským ve svém závěru. V úterý 18. února při čtvrtém výslechu, kterého se zúčastnili vyšetřující v podroušeném stavu, začal útočit na Sarkandra Beneš Pražma odvážnými otázkami o zpovědi: „Ty nevíš, jaké pikle se kuly? Což nezjevil ti to tvůj pán z Lobkovic ve zpovědi?“ Když nemohli vynutit na Sarkandroví jakékoliv přiznání, že by byl něco věděl o vpádu lisovčků na Moravu, tož přece by snad mohl něco vědět od Lobkovic, když byl jeho zpovědníkem. Tedy uznávají, že je nevinný ve věci vpádu polských hord na Moravu. Ovšem Sarkander nesmí nic vyrazit ze zpovědi, nic neví, i kdyby ho na kusy roztrhali. Komisaři poručili zostřit mučení a na skřipci nataženého Sarkandra pálit na bocích pochodněmi. Když pochodně zhasly, poradili katovi Žernovský s Pražmou, že viděli kdesi v Uhrách, jak házeli na vyšetřovaného hořící perí namočené v oleji a v síře. Kat rozžal dvě svíce, přiložil je k bokům Sarkandrovým, namočil šest per v oleji a hořící je hodil na ramena a prsa mučeného kněze. Soudcové si byli jisti, že takové úžasné bolesti na něm vynutí přiznání. Tři hodiny trvalo toto strašlivé mučení a soudcové neslyšeli nic jiného, než že je nevinný a jména Ježíš, Maria, Anna. Čarodějnické procesy, které o něco později řádily na severní Moravě, neznají případ, že by se nebyl někdo přiznal ke všemu, co po něm soudcové chtěli i při daleko méně krutém mučení.

S vymknutými údy odvázal kat Jana Sarkandra ze skřipce. V domnění, že brzy zemře, nechali ho svému osudu, pak ho přenesli do vězení, kde se ho ujali olomoučtí katolíci. Ještě celý měsíc se trápil, než skončil 17. března 1620.

Chtěli ho pohřbit pod šibenicí, když však přece přišlo z Brna povolení k pohřbu, pochovali ho ve vší tichosti v úterý 24. března v kapli sv. Vavřince v kostele Panny Marie na Předhradí (byl zbořen r. 1839), později byly přeneseny mučednickovy ostatky do kostela sv. Michala.

Třicetiletá válka roznesla zprávu o mučednické smrti Jana Sarkandra Evropou, byl uctíván jako světec nejen na Moravě, ale zejména v Polsku (polský král Jan Sobiesky přišel navštívit jeho hrob, v roce 1745 polská královna s dvěma princeznami a r. 1748 i císařovna Marie Terezie), v Německu a dokonce i ve

Španělsku. Beatifikační proces zahájil až r. 1715 olomoucký biskup Wolfgang kardinál Schrattenbach. Jednání se velmi protahovalo, beatifikační bula je datována 11. září 1859. Papežská kurie váhala s beatifikací zejména ze tří důvodů: Sarkandrova věc byla olomouckými biskupy zanedbána, takže už není očitých svědků, zázračná svědectví se zdají být málo dostatečná a konečně Sarkandrův proces se vyvinul z politických důvodů.¹⁵ Není ovšem sporu o tom, že závěr Sarkandrova procesu byl zcela náboženského charakteru a že Jan Sarkander doopravdy zemřel v důsledku strašného mučení proto, že nevyzradil zpovědní tajemství. Bližší zkoumání života jeho bratra Mikuláše nás přivádí k závěru, že mučení Jana Sarkandra bylo mimo jiné také odplatou za to, že jeho bratr ušel z podobné situace bez úhony.¹⁶

- 1 Recenze Karla Stloukala v ČČH 1921 str. 460 n.
- 2 Matricula Academiae Olomucensis str. 33.
- 3 Fr. Šigut, Spiknutí proti smlouvě libeňské a Mikuláš Sarkander, Slezský sborník 1969, str. 242 p. 2.
- 4 ČČH 1939 str. 465 n.
- 5 J. Kux, Geschichte der königl. Stadt Mährisch-Neustadt, Uničov 1923, str. 91.
- 6 Fr. Šigut, Spiknutí proti smlouvě libeňské a Mikuláš Sarkander, Slezský sborník 1969 str. 242—258.
- 7 List je otištěn u Tenory—Foltynovského na str. 655.
- 8 Bohumil Zlámal, Blahoslavený Jan Sarkander, Řím 1969, str. 85.
- 9 Dopis je otištěn u Tenory—Foltynovského na str. 669.
- 10 Už při koupi Holešova 28. března 1604 je uváděn Ladislav mladší z Lobkovic jako pán na Rybnících — ZDO III str. 417.
- 11 List uvádějí Tenora—Foltynovský na str. 675.
- 12 Tenora—Foltynovský udávají podle A. Gindelyho Dějiny českého povstání II str. 221 počet lisovčků 10.000, Boh. Zlámal v citovaném díle str. 48 udává „asi 4.000 lehké kozácké jízdy“.
- 13 Tak se pokouší vyřešit Boh. Zlámal na straně 48 rozdílné chápání záchrany Holešova před lisovčiky. Podle starší písemné zprávy vyšel vstříc lisovčíkům kaplan Tuček podle rady Lobkovicovy a nesl s sebou kříž, jak mu poradil Sarkander — ČČH 1939, str. 265 n. — Druhá verze, převládající zejména v tradici, vypráví, že lisovčíkům vyšel vstříc Jan Sarkander s monstrancí.
- 14 Hlavními prameny pro Sarkandrovo mučení jsou Kronika olomoucká z roku 1621 — část jí uveřejňují Tenora—Foltynovský na str. 668 — a zpráva Jana Scintilly, kterou celou otiskují Tenora—Foltynovský na str. 677.
- 15 Fr. X. Richter, Augustini Olomucensis Episcoporum Olomucensium Series, Olomouc 1836 str. 261 n.
- 16 Fr. Šigut, Spiknutí proti smlouvě libeňské a Mikuláš Sarkander, Slezský sborník 1969, str. 258.

Milada Písková

DOKLAD K VŠENÁRODNÍ AKCI VE PROSPĚCH DCERY K. HAVLÍČKA BOROVSKEHO Z ROKU 1862

Se symbolem statečného politického postoje ke společnosti lze v našich dějinách spojit nemálo osobností a lidských osudů. Jedním z nich je život novináře, básníka-satirika, překladatele a mnohostranného organizátora Karla Havlíčka Borovského. Ironií osudu se stalo, že jeho nejvýznamnější díla, satirické skladby Tyrolské elegie, Král Lávr a Křest sv. Vladimíra, vznikla v době největšího strádání, přímo životní tragedie, v posledních letech jeho života. Roku 1851 se vláda a rakouská monarchie rozhodly zneškodnit svého nebezpečného politického odpůrce, odstranit ho z veřejného života. Havlíček byl zatčen a internován do tyrolského Brixenu. Tam ho posléze následovala i jeho žena s dcerou Zdeňkou. Vyhnanství a odloučení od české společnosti přestál Havlíček díky své houževnatosti a pevnému politickému přesvědčení, dokázal využít i této situace k intenzivní literární práci. Překládal z Mickiewicze, studoval českou lidovou

poezii, připravoval výběr historického čtení pro lid, pomýšlel sepsat ruské dějiny, psal satirické básně. Rubem jeho nezlomnosti bylo podlomené zdraví, smrt ženy a později dceřina nemoc. Vláda zrušila internaci roku 1855. Když se vrátil Havlíček do Čech, přidala se k osobnímu neštěstí i trpkost z poznání živořícího národního života. Karel Havlíček Borovský zemřel v Praze 29. července 1856.

Zmíněné události nejvíce poznamenaly život Havlíčkovy dcery. Po smrti rodičů byl poručníkem Zdeňky Havlíčkové jmenován její strýc Antonín Jaroš, který jí umožnil získat základní vzdělání v soukromých ústavech paní Svobodové a Anny Tesařové a na vyšší dívčí škole. Na její výchovu působil také pedagog František Zoubek, někdejší podnájemník Jarošových. Jarošovi sami měli tři děti a přes všechnu péči a snahu mohli Zdeňce poskytnout jen to nejnnutnější. Z neutěšené situace pomohli Havlíčkově dceři přátelé jejího otce. V roce 1861 zorganizovali F. L. Rieger, Fr. Palacký, Fr. Brauner, Podlipský a další akci, jejímž výsledkem mělo být finanční zajištění Zdeňky a uctění Havlíčkovy památky. Obrátili se k veřejnosti svoláním z 27. července 1861,¹ aby podpořila sirotka předního českého vlastence. Současně oznámili zřízení Sboru pro památku Havlíčkovu, který uspořádal loterii ve prospěch Zdeňky. K realizaci loterie přispěl podstatným dílem i Sbor paní k uskutečnění národní loterie pro Zdeňku Havlíčkovou, v jehož předsednictvu zasedaly Augusta Braunerová, Marie Riegrová, Karolina Světlá, Kateřina Fügnerová a další.² Výstava darů, získaných pro loterii, byla uspořádána dne 1. až 16. května 1862 na Žofíně, tah loterie byl stanoven na 17. května. Tento den se stal národní manifestací. Zdařilá akce vynesla celkem 30.596 zl. 6 kr.³ Správou věna Zdeňky Havlíčkové byl pověřen Sbor pro památku Havlíčkovu, jež uzavřel s poručníkem Jarošem smlouvu o účelu tohoto jmění. V první řadě se jednalo o zaopatření Zdeňky, hrazení nákladů na její výživu a výchovu. Jelikož byl fond určen k trvalému uctění Havlíčkovy památky, stanovila smlouva i postup v případě Zdeňčina provdání a úmrtí. Zdeňka Havlíčková zemřela čtyřicetiletá dne 20. září 1872. Havlíčkův fond připadl ve prospěch českých spisovatelů, roku 1874 byla tato nadace odevzdána spolku Svato-bor, založeném v Praze roku 1862.

Svízelné životní podmínky mnoha předních umělců a spisovatelů přiměly vlastence soustředěné kolem Františka Palackého k založení spolku, který by alespoň zčásti mohl pomoci potřebným chudým literátům, povzbuzoval je k další činnosti, umožňoval studijní cesty do zahraničí, podporoval sirotky a vdovy po spisovatelích. Do čela spolku, nazvaného Svato-bor, bylo zvoleno ředitelství (předseda, místopředseda, jednatel, pokladník, účetní a 12 členů výboru), volba vedení se konala každé tři roky. Členové byli rozlišeni do čtyř skupin na členy zakládající, skutečné, přispívající a čestné. Aktivním skutečným členem se mohl stát jen český spisovatel. Finanční prostředky získával spolek několikerým způsobem: jednak dary a odkazy, příspěvky svých členů, jednak organizoval sbírky, koncerty, divadelní představení, výstavy, vydával publikace. Stálým sídlem Svato-boru bylo hlavní město království českého Praha. Mezi zakladateli Svato-boru i pozdějšími členy najdeme řadu významných osobností národního života, jako například Fr. Brauner, J. Ev. Purkyně, Fr. Pštross, Fr. L. Čelakovský, K. Absolon, V. Dyk, A. Jirásek, T. G. Masaryk, L. Niederle, A. Mrštík, F. S. Procházka, Č. Zíbrt a další. Z fondů Svato-boru bylo poskytnuto cestovní a studijní stipendium mimo jiné Svato-pluku Čechovi (1874), M. Tyršovi (1873), A. Jiráskovi (1876), E. Holubovi (1878) a O. Hostinskému (1879). Svato-bor se rovněž postaral o postavení náhrobků na místě posledního odpočinku Karla Havlíčka Borovského a jeho dcery Zdeňky.

Jedním z dokladů o uskutečnění národní loterie pro Zdeňku Havlíčkovou je dopis Sboru paní z 5. dubna 1862 (dvojlist, bílý, 215×280 mm, psáno na 3 stranách), uložený v archivním fondu Vlastivědného ústavu v Olomouci (st. sg. 32 b, 530).⁴ Obálka dopisu se nezachovala, jméno adresátky A. Macenaurové je uvedeno na čtvrté straně.

Obsah se týká zásilky losů národní loterie, pisatelkou byla Marie Riegrová, pokladní Sboru paní k uskutečnění národní loterie pro Zdeňku Havlíčkovou.⁵ Dopis otiskujeme přesně podle originálu, v souhlasu s dnešní pravopisnou normou je upravena interpunkce.

Zbor paní k uskutečnění národní loterie pro Zdeňku Havlíčkovou

*Vážená paní!*⁶

Odpusťte mi laskavě opoždění zásilky losů národní loterie. Bylat jsem velmi churavá tyto dni a tu odkládala jsem tím, až bych poněkud lépe se cítila; mějte mne tedy laskavě omluvenu a nevykládejte si to v zlou stránku. Odesílám 100 losů — doufajíc, že se Vám podaří vyprodati jich; musímť pak Vás prositi, byste do 26.—28. dubna jistě neopominula vrátiti mi s výtěžkem snad nevyprodané losy, by z jiné strany ještě vyprodány býti a pořádek uveden býti mohl. Děkuji Vám srdečně za ochotu, s kterou nás podporovati míníte, a přeji mnoho zdaru a dobrého výsledku Vašemu přičinění a působení.

Zůstávám se vší úctou k službám ochotnou

*Marí Riegrovou
(bytem v pastřské ulici č. 719)*

V Praze dne 5. dubna 1862.

Poznámky:

- 1 Viz Masarykův slovník naučný díl III. Praha 1927, s. 100 n.
- 2 Tamtéž.
- 3 Tamtéž. Na rozdíl od toho uvádí M. Červinková v cit. knize s. 41 čistý výnos loterie 23.887 zl. 57 kr. plus hotovost 25.754 zl. 11 kr.
- 4 Zařazen ve fondu Vlasteneckého spolku muzejního. V knize přírůstků VSMO z let 1883—1890 je zapsán pod položkou 32 dar Marie Riegrové — seznam darů k národní loterii pro Zdeňku Havlíčkovou. Dopis M. Riegrové z 5. 4. 1862 byl pravděpodobně k tomuto daru přiřazen později. Záznam o získání dopisu se nedochoval.
- 5 Marie Riegrová, roz. Palacká (1833—1891) vystoupila poprvé ve veřejné akci právě v souvislosti se zajištěním Havlíčkovy dcery. Svou veřejnou činností chtěla zejména posilovat národní uvědomění a smysl pro společenské zájmy v ženských kruzích. Propagovala vzdělání u žen, pokusila se organizovat naučné přednášky. Ke Zdeňce Havlíčkové měla velmi přátelský vztah, pomýšlela dokonce na to, že jí bude vychovávat ve své rodině. Jak uvádí M. Červinková v cit. knize, „pro různé okolnosti a překážky rodinných poměrů“ k tomu nedošlo. Marie Riegrová se pak velmi horlivě zúčastnila organizace národní loterie pro Zdeňku Havlíčkovou.
- 6 O vztahu Anny Macenauerové z Pravčic k českému muzeu v Olomouci existují doklady, zápisy o darování mincí, knih a pečetí v knize přírůstků VSMO 1883—1890. V seznamech členů VSMO však její jméno není uvedeno. Činnost A. Macenauerové na veřejnosti v souvislosti s národní loterií se nepodařilo v dostupných materiálech doložit. Je také možné, že dopis nebyl vůbec odeslán.

Použitá literatura:

- Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, s. 1—50.
Červinková - Riegrová, M.: M. Riegrová. V Praze 1892, s. 39—44.
Dějiny české literatury II. Praha 1960, s. 354 n.
Merhout, Cyril: O Havlíčkově dceři. Praha, 47 s.
Památník Svatobora 1862—1912 a zpráva výroční za rok 1911.
V Praze 1912, 174 s.

ZUSAMMENFASSUNG

Im literarischen Archiv des Olmützer Museums befindet sich ein Brief von Marie Riegrová, datiert vom 5. April 1862. Der Brief, geschrieben von Anna Macenauerová aus Pravčice, betrifft eine nationale Sammelaktion zu Gunsten der Tochter des bekannten tschechischen Schriftstellers Karel Havlíček Borovský, Zdeňka Havlíčková. Er beweist die Tatkraft des tschechischen Nationallebens im 19. Jahrhundert.

O RODOVÉM PŮVODU HUDEBNÍHO SKLADATELE FRANZE LEHÁRA

Slovenské město Komárno chystá se uctít památku svého slavného rodáka, skladatele populárních operet Franze Lehára, jenž se zde narodil 30. dubna roku 1870. Podle německých pramenů odvozuje se původ rodu Lehárů od markýze Le Harde, jenž byl za napoleonských válek r. 1799 zajat vojáky Suvorovovy armády. Brzy se mu však podařilo ze zajetí uprchnout a skrýval prý se ve zříceninách hradu Brnička u Zábřeha n. M. Tehdy prý poznal mladé děvče, které mu nosilo do jeho úkrytu potraviny a s níž se nakonec i oženil. Jeho potomci zabývali se zemědělstvím a dodnes se vyskytuje jméno Lehárů zejména na Uničovsku.

Zatímco dnes si skladatele Fr. Lehára přisvojují Maďaři i Němci, zjistili jsme, že kořen rodu skladatele je v hanácké obci Šumvaldu u Uničova, kde se narodil jeho otec František a kde žilo jeho četné příbuzenstvo. Se vši pravděpodobností se u Lehárů mluvilo tehdy česky, neboť je zachován domovský list bratra otce skladatele, Antonína Lehára, vystavený podle tehdejšího zvyku v němčině, kde je v údaji o znalosti řeči uvedeno výslovně „*spricht böhmisch und deutsch*“. Podle matričních záznamů farního úřadu v Šumvaldě u Uničova jmenoval se děd skladatelův Jiří Polách, jeho babička Barbora, rozená Riedlova, oba ze Šumvaldu. Jejich dcera Anna se provdala za Josefa Lehára, domkáře v Šumvaldě čís. 137 a z tohoto manželství pocházel otec skladatele, František Lehár, narozený 31. ledna 1838.

Z jeho pěti synů a tří dcer jevíli již v mládí značné hudební nadání zmíněný František a Antonín, narozený 15. ledna 1840. Starší František byl členem kapely Heidenreichovy ve Šternberku a po odvedení k vojsku se stal brzy vojenským kapelníkem a pobýval u různých posádek v tehdejší monarchii, ponejvíce v Budapešti a Komárně, kde se také oženil s Kristinou Neubrandtovou. Rodina Lehárů měla domovské právo v Šumvaldě a 30. srpna r. 1890 si vyžaduje domovský list z té-

Skladatel Fr. Lehár v dětském věku s matkou.

Fr. Lehár, otec skladatele.

to české obce. Otec skladatelův zemřel v Budapešti, v ulici Retek č. 49 dne 7. února 1898 a zanechal, pokud bylo možno zjistit, tři syny, z nichž nejstarší, po otci František a po matce Kristián, se narodil 30. dubna 1870 v Komárně, tehdejší Nádor — ulici a už v útlém mládí se zřejmě vlivem otcovým věnoval hudbě. Vzhledem k tomu, že vlivem tehdejšího maďarského prostředí se v rodině mluvilo maďarsky, byl mladý František poslán ještě na němčinu do kde navštěvoval německé rodného kraje svého otce, školy ve Šternberku.

Ve dvanácti letech přišel František na pražskou konservatoř, kde pod vedením prof. Bennewitze, učitele Ondříčka a Förstra měl být vzdělán na houslového virtuóza. Soukromě chodil do hodin i k Zd. Fibichovi, stýkal se i s Antonínem Dvořákem, který mu doporučil studium kompozice. Podle vzpomínek skladatele, uveřejněných ve vídeňské *Neue Freie Presse*, prý mu Antonín Dvořák řekl, když mu

přehrával své dvě skladby: „*Pověste housle na hřebík a věnujte se komponování!*“

Po absolvování konservatoře roku 1888 stává se — teprve osmnáctiletý — koncertním mistrem městského divadla v Elberfeld-Barmen, pak vojenským kapelníkem v Lučenci, Pulji, Terstu, Budapešti a Vídni. Brzy však zanechal kapelnictví a věnoval se komponování. První jeho větší skladbou byla opera *Kukuska*, která však neměla většího úspěchu. Na radu svých přátel začal skládat operety. Během dvaadvaceti let složil dvacetpět operet, z nichž nejúspěšnější byla *Arabella*, *Dráteníček*, *Veselá vdova*, *Hrabě Luxemburg*, *Cikánská láska*, *Paganini*, *Země úsměvů*, *Země, kde slavík zpívá* aj. V jeho skladbách zaznívají velmi často slovanské a slovenské melodie.

I skladatel sám se cítil občanem našeho severomoravského Šumvaldu, jak dokazují záznamy o vydání domovských listů této obce. Podle nich byl vydán domovský list obce Šumvaldu Františku Lehárovi, hudebnímu skladateli (jako svobodnému) dne 26. listopadu 1907 pod číslem 45 a znovu 10. září 1924 pod číslem 56 jako ženatému. František Kristián Lehár zemřel 26. října 1948 v rakouském lázeňském městečku Bad Ischl ve věku 78 let. Jeho památky vzpomene nejen rodné město Komárno, ale i náš hanácký Šumvald, kde jsou kořeny jeho rodu.

Prameny:

J. A. Šindler: O původu skladatele Fr. Lehára. Litovelský a šternberský kraj, r. VII, č. 18
Obecní archiv v Šumvaldě, farní matriky šumvaldské.

a 19.
Ernst Descey: Fr. Lehár, München — Berlin 1930.

Podobizna s věnováním, kterou zaslal F. Lehár stolní společnosti Blaschkova hostince ve Šternberku z Lázní IŠlu 23. července 1908.

DRAMA „MARYŠA“ — BÁSEŇ A PRAVDA

Desítky let patří známé drama bratří Mrštíků „Maryša“ k stálému repertoáru našich divadel. Stalo se životností svých postav a prostředí a vystižením osudu venkovské ženy klasickým příkladem realismu. Dramatický konflikt a zoufalá revolta ženy proti pevným poutům tradice, víry a patriarchální poslušnosti na pozadí života moravské obce — to je námět díla, které je opravdová velká tragická hra, která snese srovnání s díly dramatických autorů evropského formátu.

Základem spisovatelských úspěchů bratří Mrštíků a zejména hlubšího a tragice života bližšího Viléma byl realistický pohled na moravský venkov v době, kdy to nebyl jen projev tehdy módního zájmu o moravský folklor. Realistický, ba naturalistický román a drama těžší v době vzniku Maryši z výbojů umění 19. století, jež od dob Balzacových a od dob velkých realistů učinilo román a později i drama osobitou formou vědeckého poznání. Umělec tu přikládá vědecký skalpel k bolestem společnosti.

Moravský venkov, k jehož poznání tolik Mrštíkové přispěli, prožíval tehdy svou krizi. Mizely staré patriarchální zvyky, jedovatým dechem blízkých velkoměst Vídně a Brna se rozkládal venkov, mizela krása lidového kroje a lidové písně, na místo patriarchálních, úctou a vírou posvěcených vztahů mezi lidmi nastupoval střízlivý a chladný vztah zámožných a podruhů, zaměstnavatelů a zaměstnanců. I žena se stávala jednotkou ekonomické kalkulace jako přínos do hospodářství, pracovní síla a hospodyně víc než předtím. K zániku krásy vesnice přispívala i ta neblahá okolnost, že tradiční vinařství na jižní Moravě bylo těžce poškozeno, ba místy zničeno perennosporou a právě v Těšanech u Hustopeče, kde žila „Maryša“ a kde byl Alois Mrštík učitelem až do r. 1889 do doby, než se stal řídícím učitelem v Divákách, se rozmohlo u značné části obyvatelstva pití kořalky se všemi neblahými průvodními jevy. V Divákách, kde Mrštíkové žili, to nebylo lepší.

Oba spisovatelé byli bystrí pozorovatelé života, zvyků a způsobů venkovanů a mnohou událost, mnohou postavu zpracovali literárně. Venkované je za to neměli rádi, vyčítali jim, že o nich píší, že je „dávají do novin“. Za realistické obrázky z venkovského života dostávali nemilý honorář v podobě napjatého vztahu k nim, někdy došlo i k vytlučení oken. Napětí mezi Aloisem a venkovany se přiosťřilo ještě po roce 1886, kdy po vydání školského zákona se učitel stal státním zaměstnancem na obci nezávislým a mohl tak přísněji stíhat nešvar neposílání dětí do školy a využívání jich pro práci v hospodářství místo školy. S humorem trpce zabarveným vypravovalo se, jak „pan rector“ vymáhal školní docházku a jak jeden zvláště sebevědomý pantáta odmítl platit pokutu a raději volil vězení. Když měl jít do vězení, vymohl si odklad trestu na zimu, a když měl trest nastoupit, poslal „sedět“ místo sebe panímámu. K nedobrému poměru mezi vesnicí a spisovateli došlo zejména po nešťastných námluvách Viléma Mrštíka. „Pan Vilém“ — neženatý člověk byl označován jen křestním jménem — byl povaha nevyrovnaná, přecitlivělá, s předrážděnými nervy. Rozhodl se oženit s venkovským děvčetem, jehož zdraví a krása, pracovitost, smysl pro pořádek, úpravnost a smysl pro vkus byly vlastnosti všeobecně uznávané. Byla to Maryša nebo, jak se jí říkalo, Maruša, rolnická dcera Marie Horákové z Těšan. Její otec byl „zazobaný“ sedlák, lidový mudrc a mravokárce, který lpěl na starých zvycích a zejména na selském kroji a ve svém „kožuchu“ byl rázovitá figurka okolí. Alois vyjednával při těchto námluvách a byl zdvořile, avšak rozhodně odbyt. Na Viléma, který neměl stálého zaměstnání, se lidé dívali s určitou nedůvěrou, ba despektem. Ostatně pantáta Horák se rozhodl provdat svou dceru za svého přítele Felixe Turka, vdovce o patnáct let staršího než „Maruša“, otce

tří dětí. Viléma odmítli a odůvodňovali to tím, že Maruša má selské šaty a selské peřiny a vůbec selskou výbavu, že neumí po panskou jíst a že by byla „u pánů“ jen na smích. „Ať si pan Vilém vyberó pani podlivá svyho stavu.“

Vilém se těžko vzpamatovával z této rány. Maryšu měl totiž velmi rád, a proto dychtivě sbíral zprávy o tom, že se Maruša nějak zvláště netěší na svou svatbu se starším hospodářem, jak nerada chodí „na katechismus“ k faráři, takže jí v den svatby před odchodem do kostela musí jiní zašněrovávat střevíce. Jízlivé jazyky klepen však vynechaly něco jiného. Maryšina kamarádka by se byla ráda provdala za bohatého „stréca Turka“ a Maryša se rozhodla dobrovolně. Prý „když tá si ho chce vzít, proč bech nemuhla aji já“.

Maryša měla ovšem jiného selského nápadníka, onoho Francka. Jmenoval se nikoliv Francek, nýbrž Šimon Petlák, nebyl odmítnut pro chudobu. Byl to synek ze zámožného statku. Přišly odvody a Francek byl odveden, aby na vojně sloužil císaři pánu „u žinistů“. Zprávu o Maryšině svatbě samozřejmě nepřijal s nadšením. Pravda vyváděl, opíjel se a Maryši vyčítal, že se vdává za „staryho kocóra“, nakonec se umoudřil a šel do sousední vesnice na tancovačku a namluvil si jinou nevěstu. Po své svatbě bydlil naproti Turkovu gruntu, kde byla hospodyní Maryša. Celá záležitost byla pro ně vyřizena, nikomu ani nenapadlo dělat z toho, co se stalo, tragédii, na nějaký manželský trojúhelník u pracovitých moravských venkovanů nebylo ani pomyšlení.

Byla to jen hrubá a trapná netaktnost některých tzv. „kulturních činitelů“, že vozili panímámu Marii Turkovou do Brna, aby se v divadle seznámila se svým vlastním osudem a aby viděla hrozné drama, které jí „pan Vilém“ přisoudil za to, že ho nechtěla. Panímáma se křížovala a divila se té Vilémově „bezbožnosti“, s níž z ní udělal vražednici. Když k ní chodívali novináři a literární vědci i studenti literární vědy, trpělivě všem vysvětlovala, že se naučila svého o patnáct let staršího manžela vážit si pro jeho rozvahu, šetrnost a pořádnost. Pantáta Turek byl opravdu dobrý hospodář, zanechal značné jmění. Nebyl však lakomec a dodnes si vypravují těšnější pamětníci, že se „dovedl ukázat“. Při odvozech jako funkcionář obecní samosprávy vozil rekruty do okresního města a každému věnoval vždy stříbrnou zlatku z vlastní kapsy. „Maryša“ ho přežila o 17 let.

Když stařenka Turková zemřela na Štědrý den roku 1943 ve věku 76 let, zanechala celkem šest žijících dětí. Z vlastního manželství měla čtyři děti, syn Felix padl v první světové válce. Na hrobě má napsáno, že byla hrdinkou dramatu. Byla hrdinkou, a však v obyčejném životě, vyplněném prací.

Odkud tedy ono tra-

Marie Turková, hrdinka dramatu bratří Mrštíků, s dcerou a vnučkou roku 1939.

gické řešení dramatického konfliktu v divadelní hře? Venkované bývají škodolibí a vykládali si to někdy jako zlomyslnost Viléma Mrštíka, jako pomstu odmítnutého nápadníka. Vilém však dokázal víc než jen malichernou pomstu. Dovedl plným právem velkého umělce vytvořit jednotu uměleckého díla z venkovské události a tragického údělu ženy v době, kdy zejména spisovatelé a v první řadě severští naturalisté Ibsen, Strindberg, Jakobsen ukazovali na tragický úděl ženy své doby, na to, jak žena má plné právo na realizaci své vlastní osobnosti tam, kde „by měly kvést růže“. Jistě nemá tato skromná a hodná moravská panímáme, která při odchodu na výměnek v bohubilém úmyslu darovala stodolu velkého statku konzervativnímu spolku „Orlů“ k zařízení tělocvičny a spolkového sálu, nic společného s bezohlednými a tragickými heroinami západní a hlavně severské literatury a jejich „ženou-běsem“. A právě v této jednotě nesouměřitelného je mrštíkovské literární mistrovství, jež není pouhé epigonství literárních mód přelomu století. I tak je Maryša bratří Mrštíků skutečná, živá postava, protože vrůstá z hlubokých a palčivých problémů své doby a z hlubin psychologie ženy, z obecně lidské tragiky. A tak vyrůstá nad prosté lidské osudy obyčejného života jako život umocněný a ve své tragice silný.

Karel M o r a v

OSMDESÁTINY RUDOLFA HIKLA

Všude, kde Rudolf Hikl působil, zanechal po sobě hluboké kulturní stopy. Zanícený český vlastenec, jakých v tomto století se vyskytuje už jen velmi spoře, nevynechal jediné možnosti, v níž by nehledal příležitost upozorňovat na slavnou i stinnou stránku našich dějin, hledat vzor i poučení a odhalovat, co v ní bylo dosud neznámo. Živné půdy nalézal za svého života vždy dost.

Dne 13. února 1970 se dožil svých osmdesátin. Rodák z učitelské rodiny ve Dzbeli u Konice, nastoupil životní cestu svého otce. Po maturitě na gymnasiu (1907) v Prostějově dal se zapsat na filosofickou fakultu Karlovy university a zvolil si dějepis a zeměpis. Jeho učitelé byli mimo jiných profesori Šusta, Krofta, Friedrich a Švampera. Při práci pro prof. Kybala a Piecka poznal archivní prameny a bádání v nich a jim propadl pro celý život. Po státních zkouškách z obou předmětů po kratší vojenské službě nastoupil 5. října 1915 jako suplent gymnasia v Třeboni. Osvobozené Československo potřebovalo učitele na první čs. ústav na Slovensku v Uherské Skalici (I. čs. Masarykovo reálné gymnasium) a tam prof. Hikl počátkem prosince 1918 nastupuje.

Pro mladého a činorodého Hikla Uh. Skalice znamenala dobu 17 let mládí, rodinného štěstí a radostné práce školské i veřejné. Skalice, město staré slovenské historie a povědomí, mu dávalo možnost plně se vyžít. Mimo učitelských povinností pracoval v Sokole, v Matici slovenské, byl důvěrníkem učitelského sboru a spojkou s Ústředním spolkem čs. profesorů, přednášel při školních a veřejných oslavách, byl i členem obecního zastupitelstva za občanskou stranu. Z jeho studií v městském archivu vyplynula dosud neznámými fakty bohatá kronika Skalice, přednášky o dějinách města v bratislavském rozhlasu a pohledy do minulosti i přítomnosti skalického gymnasia ve výročních zprávách školy.

O velikonocích 1935 Hikl nastoupil na místo ředitele na reálném gymnasiu v Banské Štiavnici. Zcela jiný kraj a duch. To nebylo Blahovo a Okánikovo západní Slovensko s tradicí čs. vzájemnosti, ale střední Slovensko značně prosáklé maďarismem a naplněné autonomistickou agitací, s velkou prací na škole, ale bez příznivých pracovních podmínek pro Čecha. Přes to i tam ředitel Hikl proslovil na veřejnosti několik přednášek na národnostní téma a byl starostou Sokola.

Na půdě osamostatněného se Slovenska na podzim 1938 se Čech stává nevitáným a Hikl putuje přes reálku v Pardubicích a reform. reál. gymnasium v Jihlavě do Olomouce (1. října 1939) na dívčí reál. gymnasium. Od října 1942 do konce války Hikl vedl reál. gymnasium v Kosinově ulici. Celá tato doba znamenala stálé stěhování rodiny, škol, učeben, boj s okupačními úřady, zachraňování žáků, knih, spisů, inventáře. Poslední školské Hiklovo místo bylo ředitelské místo na reál. gymnasiu v Mor. Třebové (listopad 1945), Hiklem přeměňované na český ústav. Ke starostem o školu převzal na žádost města i správu měst. muzea a archívu, který si žádal též pracnou reorganizaci.

Návrat do rodného, důvěrně známého kraje, s bohatým a lehce přístupným knižním a archívním materiálem, otevírá Hiklovi cestu k bohaté studijní a publikační činnosti. Nespouští sice počtem vodorád článků a prací, ale to, co publikuje, je bohatá hloubka postřehů a úvah a mnohostí dosud nepovšimnutého materiálu z dávných dob našeho kraje. Ať je to historie rodné Džbele v obecní kronice, pěkné knižní vydání dějin Mor. Třebové, obsáhlá monografie Husova odpůrce Štěpána z Dolan, či kratší práce ve vlastivědných časopisech, to všechno zařazuje Rudolfa Hikla na čelné místo kulturních pracovníků severní Moravy.

A nejen to. Zasloužený odpočinek pro Hikla neznamenaá dolce far niente. Hledá si stálou životní náplň jako knihovník olomouckého muzea, registruje knihy, určuje antické mince, ujímá se řízení numismatického a pak i historického kroužku, organizuje, píše. Do poslední doby je hybnou pákou historického kroužku muzea, jehož bohatá činnost by nebyla bez jeho hluboce promyšlených, procítěných a proslovených přednášek myslitelná. Členové kroužku (a částí hosté) ocenili také v září 1969 jeho zásluhy a projevíli úctu k němu jeho čestným předsednictvím kroužku.

Přejeme milému a příliš skromnému jubilatovi do dalších let hodně zdraví a pohody.

1. Ke sporu Masaryk—Goll. Studentská revue, Praha, roč. VI/1912—13.
2. Prvých 10 rokov I. čl. Masarykovho reál. gymnasia ve Skalici. Výroční zpráva ústavu, 1927/28, str. 5—23.
3. Jezuitské gymnázium v Skalici. Výr. zpráva I. čl. reál. gymn. v Uh. Skalici, 1929/30, str. 3—18.
4. Skalické gymnázium od svojho obnovenia do pomaďarčenia. Výr. zpráva ústavu 1930/31, str. 6—32.
5. Dr. Pavol Blaho. Časop. Obzor, Uh. Skalica, č. 49 ze 4. 12. 1927. — K Blahovu úmrtí.
6. Kronika města Skalice. Uh. Skalice, 1935.
7. Počátky města Skalice. Historia Slovaca, Bratislava, III—IV, str. 147—164.
8. Přehled dějin Moravské Třebové. Katalog výstavy pošt. známek v Mor. Třebové, 1948.
9. Moravská Třebová v dějinách. Vlastivědný věstník moravský, Brno, 1948, č. 1—3.
10. Moravská Třebová — náčrt města. Mor. Třebová, Osvětová beseda, 1949.
11. Křelov ne Křenov. Sborník SLUKO Olomouc, B II/1954, str. 31—34.
12. Z krajové literatury historické a vlastivědné. Tamtéž, str. 129—143 — společně s Václavem Burianem.
13. Z krajové literatury historické a vlastivědné. Ročenka muzejí olom. kraje 1955/I, Olomouc 1957.
14. Urbář moravskotřebovský z r. 1535 a národnostní poměry té doby. Sborník Rodné zemi — 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně, Brno 1958, 73—82.
15. Ještě Klášter Koruna u Třebova. Severní Morava — vlastivěd. sborník, Šumperk 1959, sv. 4, str. 43—44.
16. Třebůvka a Jevíčská cesta. Vlastivědný věstník mor., Brno 1958, str. 216—221.
17. Severní Morava a litomyšlské biskupství. Sborník Vlastivěd. muzea Olomouc, B V/1959, str. 209—219.
18. Cesta Konická a otázky kolem ní. Zprávy Vlastivědného muzea v Ol., č. 98, str. 1—8.
19. List královny Kunhuty Brunovi Olomouckému. Tamtéž, č. 99, str. 15—20.
20. Sv. Lucie noci upije, ale dne nepřidá. Tamtéž, č. 115, str. 21.
21. Osídlení horního poříčí Romže. Tamtéž, č. 119, str. 7—16 a č. 121, str. 8—15.
22. Štěpán z Dolan. Vlastivědný ústav v Ol., práce z oboru společenských věd, 1966, č. 12.

V psacím stole Rudolfa Hikla je několik hluboce vědecky fundovaných prací v rukopise. Některé z nich jsou připraveny pro tisk, jiné byly vypracovány jako přednášky, přednesené v historickém kroužku Vlastivědného ústavu v Olomouci:

1. Ocenění historických článků v Časopise spolku vlastivědného muzea olomouckého do jeho zániku.

2. O denárovém období a zlatých ražbách českých králů.
3. Knihovna v olomouckém muzeu.
4. Kartuziáni v českých zemích.
5. Historikové, které jsem znal.
6. Keltové v dějinách.
7. Nejstarší osady moravské k r. 1131.

SDĚLENÍ

Z přírůstků národopisného oddělení Vlastivědného ústavu v Olomouci.

Etnografické oddělení Vlastivědného ústavu v Olomouci získalo v posledním půl roce několik zajímavých a význačných přírůstků. Je to zejména ženský kroj z Hulína z doby kolem roku 1860. Původními majitelkami kroje byly sestry Marcela a Terezie Dudkovy z Hulína. Součástí kroje nesou typické znaky doby, ve které vznikly. Sukně — fěrtoch je zhotoven z krémového listru potištěného fialovým květinovým vzorem, je bohatě řasen, podšit organtýnem (vliv městské módy). Zástěra — fěrtůšek je z fialového hedvábného taftu, zdobená dole jemnou krémovou bruselskou krajkou. Rukávce — delší až do pasu, mají na prsou zapínání a řadu sámků, takže oplečí u tohoto kroje odpadá. Rukávy mají přišíité tacle zdobené strojovou krajkou stejně jako obojek — placák, zdaleka ne tak bohatý jako u kroje blaťáckého. Kordulka je zhotovena z fialového taftu, lemovaná zelenou stuhou a zdobená cetkami a stříbrnou dracounovou krajkou. Šátek je červený „lipský“; na okraji má fialové hedvábné třásně. Punčochy jsou ručně pletené z bílé příze, mají složitý prolamovaný vzor a při horním okraji červeně křížkem vyšitý monogram MD. Kroj doplňují dvě dlouhé hedvábné stuchy bílé a fialové s vetkanými květy. Je dochována fotografie z Prahy, kdy se v kroji majitelka zúčastnila v roce 1895 Národopisné výstavy. Kroj tohoto typu a v této celistvosti ve sbírkách VÚ dosud nemáme.

Dalším důležitým přírůstkem je mužský plášť k hanáckému kroji. V etnografických sbírkách máme tohoto typu jen jediný a ten pochází z první poloviny 20. století. Nově získaný je z let 1840-50 z rodiny Kadlecovy v Zářičí v okrese kroměřížském. Jeho posledním majitelem byl František Kadlec z Lobodic u Kojetína. Plášť je celý ručně ušit z tmavěmodrého sukna s lesklým vlasem. Je dlouhý, dole nezalemovaný. Má tuhý stojatý límeček pokrytý bohatou zelenou výšivkou. Límce jsou dva, spodní delší má vpředu v rozích náznak dalších šesti límců. Horní je kratší. Oba límce jsou poskládány do spousty drobných trubíček. Okraje i pouze naznačených límců jsou lemovány zelenou haraskou a zdobeny drobnou výšivkou. Jednoduchá, většinou lineární barevná výšivka je rovněž u předního zapínání, na vysokých manžetách a u naznačených rozparků kapes. Řada knoflíčků — jednak z kovu a skla, jednak z lisovaného plechu s žaludy — doplňuje tuto majestátní součást hanáckého kroje.

Ze Zářičí pochází také úvodnice z dvacátých let 19. století. Vyšívala si ji Františka Brázdová, narozená roku 1802. V roce 1822 se provdala do rodiny Pazderů, rovněž v Zářičí. Úvodnice obvyklých rozměrů má uprostřed pruh žluté výšivky hedvábím, na koncích jsou po obou stranách „cesty“ černé palmetové a stromečkové ozdoby vyšité černě. Užší strany úvodnice jsou zakončeny bílou vláčkovou krajkou. Posledně získal VÚ tuto obřadní součást hanáckého kroje ženského v roce 1966.

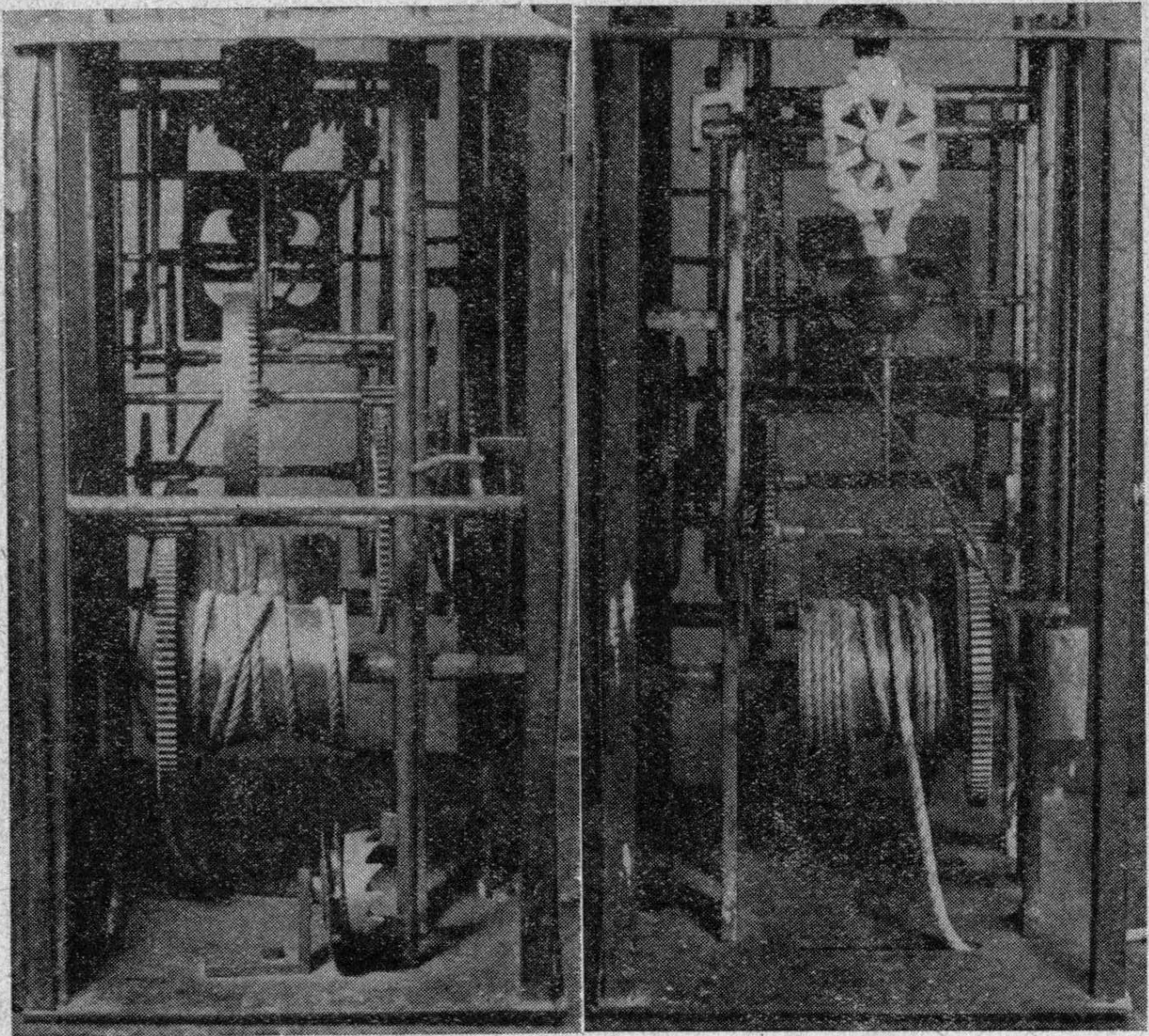
Všechny tři přírůstky jsou hodnotné tím, že pocházejí z doby, kdy se na Hané kroje ještě nosily. Byly pořizovány jako součást běžného šatu, výbavy. A příležitost získat takovéto národopisné přírůstky do sbírek se naskytá čím dál tím řídkěji.

Milada Machytková

NÁSTĚNNÉ HODINY NEZVYKLÉ KONSTRUKCE

V muzeu hodin ve Šternberku je pod inv. č. CH 517 uložen zajímavý sbírkový předmět — nástěnné hodiny nezvyklé strojové konstrukce. Přední stranu hodin tvoří mosazná deska, obdélníkovitého tvaru, v horní části půlkruhovitě rozšířená, zdobená tlačnými motivy vinobraní. V železné konstrukci je umístěn hodinový stroj s mosaznými koly, a to jicí a bicí stroj půlový a budící mechanismus.

Pohon jicího stroje, umístěného v levé části hodin je proveden tak, že na hřídeli ozubeného kola je umístěn válec, zajištěný západkou, pro navinutí pevně na válcí uchyceného provazu se závažím. Navinutí provazu na válec se provádí otvorem v číselníku. Krokový mechanismus hodinového stroje je vřetenový (Spindelgang) s neobvyklým uspořádáním jednotlivých prvků. Vřetenové kolo je proti všem zvyklostem obráceno ozubením dolů a palety hřídele krokového mechanismu zasahují do ozubení směrem nahoru. Aby hodinář dosáhl vzájemné kolmosti obou hřídelí, tj. hřídele vřetena a hřídele krokového mechanismu, má hřídel v místě křížení tvar kliky. Závěs kyvadla je umístěn nad střední částí

Vnitřek hodinového stroje s vřetenovým krokem.

stroje a spojení kyvadla s hřídelem krokového mechanismu, umístěného v levé části stroje je provedeno pákovým převodem.

Bicí mechanismus je ovládán hřebenovým počteníkem pilovitého tvaru, který je umístěn ve stroji svisle. Počet úderů na bicí mechanismus je totožný s počtem zubů, o které svislý pilovitý počteník spadne směrem dolů a jejich počet je udáván dorazem páky na stupňovitou vačku, umístěnou na hřídeli hodinového kola.

Budící mechanismus se skládá z vřetenového kola, pevně spojeného s kladkou pro vedení provazu se závažím a protizávažím. Do vřetena zasahují palety hřídele, prodloužené nad stroj a opatřené pákou s kladívkem (standardní řešení u nástěnných hodin z 18. století). Spouštění budícího zařízení je provedeno prodlouženou pákou na kotouč s výřezem, umístěným na hřídeli hodinového kola. Hodiny byly původně opatřeny mohutným kyvadlem, co do tvaru, velikosti o provedení shodným s kyvadlem pendlověk z konce 19. století.

Hodinový stroj pochází zřejmě z 30. let 18. století. V odborné literatuře nejsou hodiny tohoto typu téměř vůbec popsány; jediným pramenem, kde se hodiny vyskytují, a to jak ve vyobrazení, tak i ve stručném popisu, je: Hellmut—Kienzle Uhrenmuseum, Kienzle-Uhrenfabrik, G. M. B. H., Schweningen am Neckar, str. 2 a 4. Vzhledem ke konstrukci hodin tohoto předcházejícího a následujícího období je možno konstatovat, že konstrukční řešení jícího a bicího mechanismu hodin neodpovídá tradicím používaným v hodinářství, hlavně co do uspořádání krokového mechanismu, který je otočen o 180° a pákovým převodem na kyvadlo do středu stroje. U bicího mechanismu je použit pilovitý počteník, umístěný svisle oproti klasickému způsobu počteníku ve tvaru kruhové výseče, pohybující se po části jejího obvodu. Celé konstrukční uspořádání hodinového mechanismu se jeví jako kuriozita.

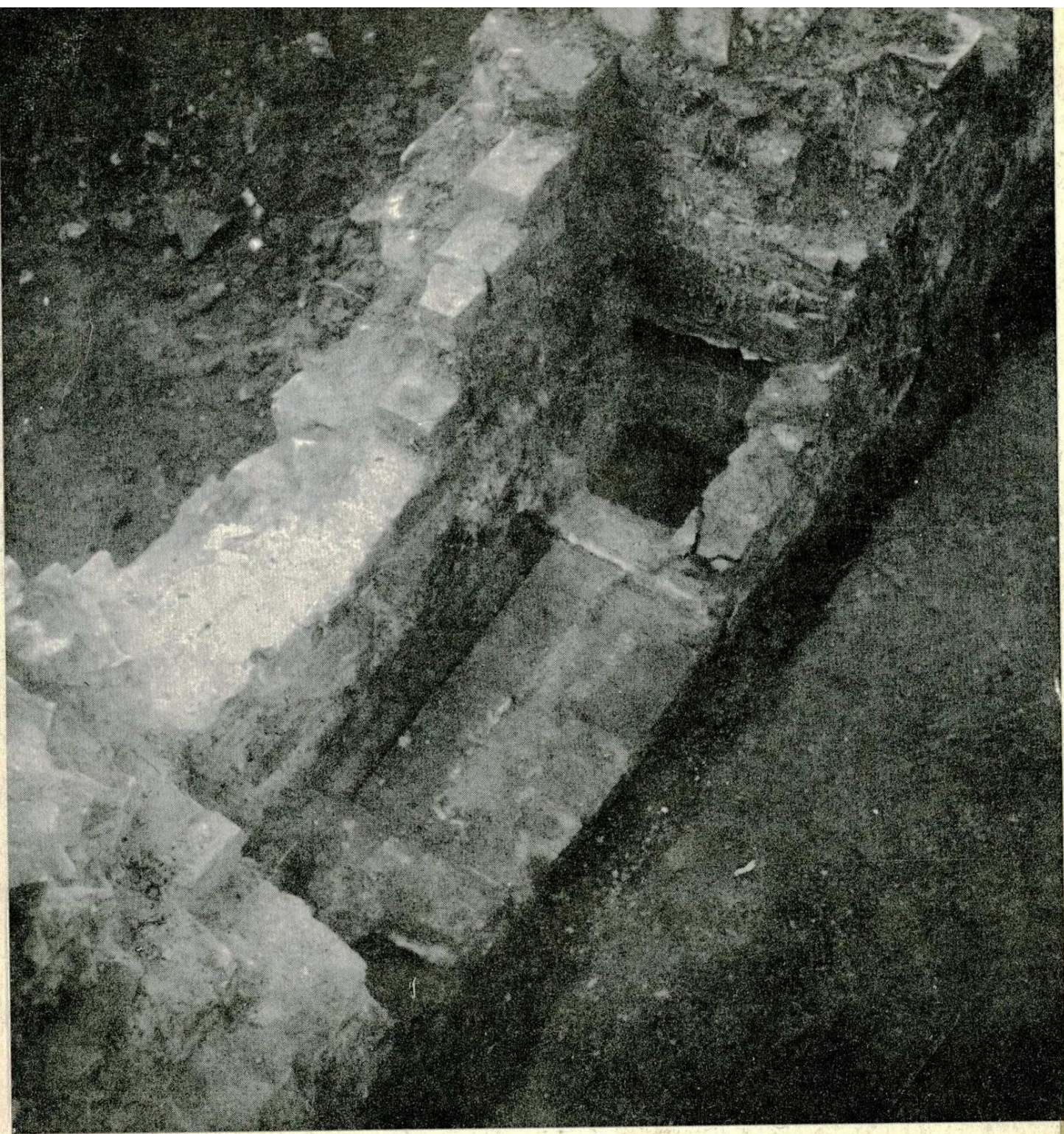
Miloslav Č e r m á k — Jaroslav M á d l e

Hrad Tepenec, výzkum 1969: Hradební zdivo ve čtverci XXVII (pohled od jihozápadu). Snímek V. Burian.

Na zadní straně obálky:

Dolany, kartuzie, výzkum 1989: Okenní výklenek v západní zdi místnosti M (pohled od jiho-
východu). Snímek V. Burian.

OBSAH:

ČLÁNKY: [J. Skutil], Olomoucký zájem o Darwina, 1. — V. Burian, Historickoarcheologický výzkum hradu Tepence (Jívová, o. Olomouc) v letech 1968—1969, 2. — Historickoarcheologický výzkum kartuzie v Dolanech roku 1969, 11. — V. Medek, Kněz Jan Sarkander, 15. — M. Písková: Doklad k všenárodní akci ve prospěch dcery Karla Havlíčka Borovského z r. 1862, 20. — J. Valíček, O rodovém původu hudebního skladatele Fr. Lehára, 23. — B. Eliáš—Žáček, Drama „Maryša“ — báseň a pravda, 26. — K. Morav, Osmdesátiny Rudolfa Hikla, 28. — SDĚLENÍ: M. Machytková, Z přírůstků národopisného oddělení Vlastivědného ústavu v Olomouci, 30. — M. Čermák—J. Mádle: Nástěnné hodiny nezvyklé konstrukce, 31.